This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

№ 71 Архив
891.815
N113
v. 2
A 472825 DUPL

НАЧАЛНА ГРАММАТИКА

ЗА ИЗУЧЕНИЕ

НА

БЪЛГАРСКЫЙ ЯЗЫКЪ.

КНИЖКА II

СЛОВОСЪЧИНЕНИЕ.

Наредилъ

С. Радуловъ.

БОЛГРАДЪ,
Въ печатницѫ-тѫ на Централно-то Училище.
1871.

THE UNIVERSITY OF
LIBRARIES

Nachalna grammatika za izuchenie na bulgarskiy ezyk

НАЧАЛНА ГРАММАТИКА

ЗА ИЗУЧЕНИЕ

НА

БЪЛГАРСКЫЙ ЯЗЫКЪ.

КНИЖКА II

СЛОВОСОЧИНЕНИЕ.

Наредилъ

С. Радуловъ.

БОЛГРАДЪ,
Отъ Печатница на Централно-то Училище.
1871.

Z11.Z15
N118
v.2

8 20101-606

СЛОВОСОЧИНЕНІЕ.

Понятіе за Словосочиненіе-то.

Словопроизведеніе-то (етимологія-та) ны запознава само съ вещество-то, отъ което ся образува наша-та рѣчь, но то не показва, какъ именно ся приводи това вещество въ редъ, — въ еднѫ понятнѫ и связнѫ рѣчь. Това послѣдне-то дѣло е вече дѣло на Словосочиненіе-то.

Слѣдователно, Словосочиненіе-то е една часть отъ грамматикѫ-тѫ, която ны запознава съ правила-та, какъ ся соединяватъ отдѣлны-тѣ думы въ едно понятно прѣдложеніе и цѣлы-тѣ прѣдложенія въ еднѫ связнѫ и понятнѫ рѣчь.

Дѣленіе на Словосочиненіе-то.

За да приводи отдѣлны-тѣ думы въ едно понятно прѣдложеніе и прѣдложенія-та въ еднѫ понятнѫ рѣчь, языкъ-тъ ни има двѣ срѣдства: 1) измѣненіе-то на окончанія-та въ нѣкои думы, въ помощь на които навремени ся взима особенъ строй служебны думы, называемы прѣдлози, и 2) союзы и другы части отъ рѣчь-тѫ, като — мѣстоименія и нарѣчія, които въ такъвъ случай ся употрѣбляватъ, като союзы. Пьрво-то срѣдство има мѣсто навремени въ сложны-тѣ прѣдложенія. като напр. въ слитны-тѣ и составны-тѣ прѣдложенія, грамматическы само сложны, сирѣчь, въ които ся намира едно само главно прѣдложеніе съ едно, или съ нѣколко придавочны прѣдложенія, кога тыя послѣдни-тѣ ся соединяватъ съ главно-то чрѣзъ мѣстоименія относителны; но прѣдложенія, по той начинъ соединены, повече-то составляватъ просто прѣдложеніе. Второ-то срѣдство — союзы-тѣ и другы-тѣ части отъ рѣчь-тѫ, които навремени замѣняватъ

союзы-тѣ, принадлежи на сложно-то прѣдложеніе. На основаніе на тыя двѣ главны срѣдства практическо-то Словосочиненіе трѣбва да ся раздѣли на двѣ главны части. Пьрва-та му часть трѣбва да покаже правила-та, какъ и кога трѣбва да ся измѣняватъ окончанія-та на измѣняемы-тѣ части на рѣчь-тѫ. — кога и каквы прѣдлози трѣбва да ся употрѣбляватъ въ соединеніе съ измѣняемы-тѣ части. Тойзи дѣлъ отъ Словосочиненіе-то ся нарича въ грамматикы-тѣ Сочетаніе на думы-тѣ. Втора-та часть отъ практическо-то Словосочиненіе трѣбва да ны опознае съ правила-та, какъ и кога ся употрѣбляватъ союзы при соединеніе-то на тыя или на оныя прѣдложенія въ еднѫ связнѫ рѣчь. Тойзи дѣлъ отъ словосочиненіе-то ся нарича въ грамматикы-тѣ Сочетаніе на прѣдложенія-та.

Но това още не е всичко-то, — что е нужно да ся състави отъ отдѣлны-тѣ думы едно понятно прѣдложеніе, а подиръ и цѣла рѣчь: ный можемъ вѣрно да соблюдемъ всичкы-тѣ правила на тыя двѣ главны части отъ Словосочиненіе-то, и пакъ рѣчь-та ни да бѫде непонятна, или, по крайней мѣрѣ, съ голѣмѫ мѫкѫ да ся разбира, ако да нѣма потрѣбный уредъ въ думы-тѣ: добро-то разбираніе на рѣчь-тѫ много зависи отъ това, какъ сѫ размѣстены отдѣлны-тѣ думы въ просто-то прѣдложеніе, и какъ сѫ размѣстены просты-тѣ прѣдложенія въ сложны-тѣ прѣдложенія; за това. възъ тыя двѣ части, въ Словосочиненіе-то влиза още и третя часть, дѣло-то на коѭто е да ни покаже, о каквы правила трѣбва да ся дьржимъ, кога нареждаме въ рѣчь-тѫ отдѣлны-тѣ думы и цѣлы-тѣ прѣдложенія. Тойзи послѣдній дѣлъ отъ Словосочиненіе-то ся нарича Словорасположеніе.

I.

СОЧЕТАНІЕ НА ДУМЫ-ТѢ.

Търгнѫло момче черпанче
На дълга пѫтя да иде;
Измина горѫ зеленѫ,
Настана поле широко.
Пѣсень.

Между части-тѣ на прѣдложеніе-то, както знаемъ, има части главны и второстепенны, сѫщо така и между измѣняемы-тѣ думы, като членове отъ прѣдложеніе-то, има думы, споредъ окончаніе-то, главны, а има такыва и второстепенны, сирѣчь, които зависятъ отъ главны-тѣ спорѣдъ окончаніе-то. Тыя второстепенны-тѣ думы, по отношеніе къмъ окончаніе-то, могѫтъ да иматъ при себе свои второстепенны, или тѣмъ подчинены, по окончаніе-то, думы и т. н. съ другы думы да кажемъ: само подлежаще-то и звателна-та дума въ прѣдложеніе-то не зависятъ отъ другы думы споредъ свое-то окончаніе, а всичкы-тѣ другы думы, каквѫто другѫ часть отъ прѣдложеніе-то и да составляватъ, всякога ся намиратъ подъ вліяніе на другы думы, които искатъ отъ нихъ именно то, а не друго окончаніе.

Търгнѫло момче Черпанче.

Въ това прѣдложеніе сказуемо-то — **търгнѫло**, очевидно, зависи въ свое-то окончаніе отъ подлежаще-то — **момче**. Ако бѣше казано въ подлежаще-то — **момчета**, или **мома**, то и сказуемо-то щеше да пріиме друго окончаніе: **търгнѫли**, или **търгнѫла**.

На едны думы вліяніе-то върхъ окончаніе-то на другы ся проявлява въ два вида: а) или една-та иска чтото другата непрѣмѣнно да стои съ неѭ въ еднакъвъ родъ, число и падежъ, или лице: б) или прѣдоставя на другѫ-тѫ, зависимѫ отъ неѭ думѫ, да има свой родъ, число и падежъ, но все пакъ иска отъ неѭ извѣстенъ падежъ съ прѣдлогъ, а навремени и безъ прѣдлогъ.

Търгнѫло момче Черпанче
На дълга пѫтя да иде;
Прѣмина горѫ зеленѫ.

Тукъ сказуемо-то — търгнѫло — зависи въ свое-то окончаніе отъ подлежаще-то момче, именно: то стои съ него въ едно лице, число и родъ. Такова сѫщо отношеніе ся намира и между думы-тѣ: момче Черпанче. дълга пѫтя и горѫ зеленѫ. Опрѣдѣлителна-та дума — Черпанче — е поставена въ еднакъвъ родъ, число и падежъ съ опрѣдѣляемѫ-тѫ — момче. а опрѣдѣлит. дума: дълга, стои въ такъва сѫщо отношеніе къмъ своѭ-тѫ опрѣдѣляемѫ: — пѫтя; сѫщо така и опрѣдѣлит. — зеленѫ. къмъ своѭ-тѫ опрѣдѣляемѫ — горѫ. Дума — на пѫтя, такожде зависи въ свое-то окончаніе отъ сказуемо-то — да иде: кѫдѣ, накѫдѣ търгнѫло да иде момче? на пѫтя. Что минѫло момче Черпанче? — горѫ. Послѣднѫ-тѫ думѫ е поставена въ вин. падежъ затова именно, зачтото го иска отъ неѭ думѫ — минѫло.

Сочетаніе-то на сказуемо-то съ подлежаще-то и на опрѣдѣлителнѫ-тѫ думѫ съ опрѣдѣляемѫ-тѫ, очевидно, ся отличава отъ сочетаніе-то на послѣдни-тѣ думы въ тыя прѣдложенія. Тамъ ся забѣлѣжва, че една дума ся согласува съ другѫ въ окончаніе-то, а тука, — че една дума управлява другѫ въ отношеніе къмъ окончаніе-то.

Така сочетаніе-то на думы-тѣ трѣбва да ся подраздѣли на два дѣла: а) на Согласованіе на думы-тѣ и б) на Управленіе на думы-тѣ.

А.

СОГЛАСОВАНІЕ НА ДУМЫ-ТѢ.

Понятіе за согласованіе-то на думы-тѣ и за негово-то раздѣленіе.

Согласованіе на думы-тѣ ся нарича тѣхно-то употрѣбленіе въ еднакъвъ родъ, число, падежъ и лице. Могѫтъ да ся согласуватъ: а) сказуемо-то съ подлежаще-то, и б) опрѣдѣлителна-та дума съ опрѣдѣляемѫ-тѫ; затова согласованіе-то на думы-тѣ ся раздѣля на согласованіе на сказуемо-то съ подлежаще-то и на согласованіе на опрѣдѣлителнѫ-тѫ думѫ съ опрѣдѣляемѫ-тѫ.

Прѣди да наченемъ да говоримъ за согласованіе-то на сказуемо-то съ подлежаще-то, нека кажемъ нѣколко думы за различны-тѣ формы, въ които ся изражава подлежаще-то въ языка ни, до колкото е потрѣбно да ся знае това при согласованіе-то му съ сказуемо-то.

Различны формы, въ кои-то ся изражава подлежаще-то въ Българскый языкъ.

Нека разгледаме слѣдующи-тѣ стихове:

Въ деветь друма *той* върлува.
Не смѣй *птичка* да прѣхвръкне,
Нито *пѫтникъ* да замръкне....
Сѣдѣнкы сѫ въ пелинъ врасли,
Бѣлѣнкы сѫ съ гленъ обслали.

Козловъ.

1) Найобыкновенна форма за израженіе на подлежаще-то, както въ нашія, така и въ другы-тѣ языци, е именителный падежъ на сѫществително-то имя и на лично-то мѣстоименіе въ единств. и въ множ. число. Такыва сѫ всичкы-тѣ подлежащи въ приведены-тѣ погорѣ стихове: *той*. *птичка*, *пѫтникъ* сѫ подлежащи въ единств число; *сѣдѣнкы*, *бѣлѣнкы* сѫ подлежащи въ множ. число.

Забѣл. Въ слитны-тѣ прѣдложенія, въ които има по нѣколко поддежащи, навремени само пьрво-то подлежаще ся поставя въ имен.

падежъ, а другы-тѣ, ако само ся соединяватъ съ първо-то не чрѣзъ союзъ — *и*, а чрѣзъ прѣдлогъ — *съ*, употрѣбляватся во вин. падежъ, който съ прѣдлогъ — *съ* изражава въ нашія языкъ совокупность отъ прѣдметы. Примѣръ:

„Да сѣемъ бѣла пченицѫ, съ Невенка да ѭ пожънемъ. (вмѣсто азъ и Невенка).“

2) Втора форма за израженіе на подлежаще-то.

Дѣ са е чуло, видѣло
Мома въ темницѫ *да лежи*...
Че ми е драго рано *да раньѫ*
Въ светѫ недѣлѭ въ черкви *да идѫ*... Пѣсни.

Лесно е на готовы дѣца *да бѫдешь* баща.
Лесно е бабы *да яде* гнилы круши. Пословици.

Подирь именителный падежъ на имя-то сѫществително и на лично-то мѣстоименіе, най обыкновенна форма за израженіе на подлежаще-то е глаголъ, придруженъ съ частицѫ — *да*. Съ таѭ именно формѫ сѫ изразены всичкы-тѣ подлежащи въ приведены-тѣ стихове: *да лежи*, *да раньѫ*, *да идѫ*, *да бѫдешь*, *да яде*. Отъ тыя примѣры ся види, че това подлежаще навремени има при себе свои допълнит. и опрѣдѣлит. думы: лесно е баби да яде *гнилы круши* и проч.

3) Третя форма за израженіе на подлежаще-то. „Сытъ гладному вѣрѫ не хваща.“ „Свой своего не храни.“ Послов.

Съ иманіе да ся наземемъ,
Кой колко може да носи...
Никой не познава, что е Зойка болна,
Ни цѣлбѫ пристойнѫ нѣкой ѝ подава.

Пѣсни.

Често подлежаще-то ся изрича въ языка ни съ имя и мѣстоименіе прилагателно, а такожде и съ мѣстоименіе сѫществит. неопрѣдѣлено. Прилагателны-тѣ имена и мѣстоименія въ тоя случай ся употрѣбляватъ въ двѣ формы: кога при нихъ до толкось лесно може да ся подразумѣва нѣкое извѣстно сѫществително, чтото нѣма никаквѫ нуждѫ да ся постави на лице, тогава прилагателно-го и мѣстоименіе-то обыкновенно въспріиматъ на себе всичкѫ-тѫ формѫ на подразумѣваемо-то сѫществително, сир. сѫщія родъ, число и падежъ. *Сытъ* (человѣкъ) гладному вѣрѫ не хваща. *Свой* (человѣкъ) своего

не храни. Или кога при имя-то и мѣстоименіе-то прилагателно не може да ся подразумѣва никакво опрѣдѣлително сѫществително, то ся вече поставя въ срѣденъ родъ въ единст. число. Много е *непаправено*; *всичко-то е мое*, Очевидно, въ такъвъ случай имена-та и мѣстоименія-та прилагателны ся взиматъ, като имена сѫществителны отвлечены. Неопрѣдѣленото мѣстоименіе — *нѣчто*, ся употрѣблява такожде за подлежаще, като отвлечено сѫществ. имя въ срѣд. родъ: *нѣчто* ся чуе, *нѣчто* падна и пр.

ВИДОВЕ НА СКАЗУЕМО-ТО.

Момины сѫ *личны* дворы;
Прѫтіе имъ сѫ *босилкьовы*....
Тамъ *щѫтъ излъ* три дѣвойкы
Еднолики, едноимки,
Въ едно рухо прѣмѣнены.
Една *ще* ти конь *прихвана*,
Друга *ще* ти стремень *дьржа*,
Третя *ще* ти кытѫ *пода*.
Коя ще ти кытѫ *пода*,
Тя е тебѣ *либовница*
И на коня *стопаница*.

Сказуемо-то быва три вида:

1) Сказуемо глаголно, което ся изрича съ глаголъ, който е прѣимущественно назначенъ да изражава тыѫ главнѫ часть отъ прѣдложеніе-то.

Тамъ *щѫтъ излъ* три дѣвойкы.

2) Сказуемо прилагателно, което ся изрича съ имя прилагателно въ соединеніе съ глаголъ вспомагателенъ:

Момины *сѫ личны* дворы,
Прѫтіе имъ *сѫ босилкьовы*.

Сказуемо сѫществително, което ся изрича съ имя сѫществително въ соединеніе съ глаголъ вспомагателенъ:

Тя *е* тебѣ *либовница*
И на коня *стопаница*.

И така за поясно и поразборно знаніе на всичкы-тѣ формы при согласованіе-то на сказуемо-то съ подлежаще-то, ни остава сега да поговоримъ за согласованіе-то на всяко едно отъ тыя сказуемы отдѣлно.

I.

СОГЛАСОВАНІЕ НА СКАЗУЕМО-ТО СЪ ПОДЛЕЖАЩЕ-ТО.

Глаголно сказуемо. Негово-то согласованіе съ подлежаще-то.

Прѣдложеніе лично.

Бѣлъ аждреханъ *хрипти, цвили;*
Ревѫтъ, сумтятъ русы бивлы. Козл.
Мома Гана черны очи мыла,
Хемъ гы мыла. хемъ гы люто *клела.*
Пусты опустѣли, мои черны очи,
Пусты *опустѣли*, слѣпы *ослѣпѣли*:
Всѣкѫ зарань рано *станувахте*,
Тыѫ зарань рано не *станѫхте*,
Рано не станѫхте, ничто не *видѣхте*,
Въ пѫть *минѫхѫ* три синжира робіе.
Тамъ *щѫтъ излѣ* три дѣвойкы:
Една *ще* ти конь *прихвана*,
Друга ще ти стремень *дьржа*,
Третя ще ты кытѫ *пода*, Пѣсни.

1). Въ лично-то прѣдложеніе глаголно-то – сказуемо ся согласува со свое-то подлежаще въ лице и число, а въ составны-тѣ прѣминалы времена и въ родъ. Колко-то за время-то сказуемо-то може да бѫде и въ настояще. и въ прѣминало и въ бѫдѫще время споредъ обстоятелство-то на дѣйствіе-то, за което ся говори. „Бѣлъ аждреханъ хрипти. цвили; ревѫтъ, сумтягъ русы бивлы. Мома Гана черны очи мыла. Рано не станѫхте, ничто не видѣхте... Тамъ щѫтъ излѣ три дѣвойкы... Ще прихвана, ще дьржа, ще пода“ и проч. Отъ тыя примѣры ся види, че въ отрицателны-тѣ прѣдложенія при сказуемый глаголъ всякога ся присоединява отрицателна частица — *не*: рано не станѫхте, ничто не видѣхте. Отъ послѣдній примѣръ ся види още, че отрицаніе-то — *не* — у насъ не ся пропуща, както въ другытѣ языци още и тогава, кога ся намиратъ при глагола отрицателны неопрѣдѣлены мѣстоименія и нарѣчія, каквыто сѫ: *никой*, *ничто*, *никога*, нійдѣ, *никакъ* и проч.

Впрочемъ, въ пѣсни-тѣ ся срѣщатъ примѣры и безъ отрицателнѫ частицѫ — *не* — прѣдъ глаголы-тѣ въ отрицателны прѣдложенія.

Никой ми нишанъ погоди,
Моме ми нишанъ погоди. Пѣсень.

2). При нѣколко подлежащи, употрѣбены въ единствено число, сказуемо-то-глаголъ обыкновенно ся поставя въ множественно число. Колкото за лица-та, сирѣчь, съ кое лице трѣбва да ся согласува сказуемо-то, кога подлежащи-тѣ сѫ въ разны лица, то всякога въ такъвъ случай пьрво-то лице ся прѣдпочита прѣдъ второ-то, а второ-то — прѣдъ третіе-то, спр. отъ двѣ подлежащи, ако едно-то е въ пьрво лице, а друго-то во второ, или въ третіе лице, то сказуемо-то-глаголъ ся поставя въ пьрво лице и проч.

„Усопшій лежи на одръ, около който стоятъ *отецъ му*, *майка му*..." *патрыархъ-тъ* съ още нѣколко духовни лица. Дриновъ.

Тогава станаха Стана и Георгы
Та утидоха нахъ манастиренъ..
Орете, черны биволе,
Да оремъ (подразумѣва ся: азъ и вы) черно угаре,
Да сѣемъ бѣлѫ пченицѫ,
Съ Невенкѫ да ѭ *пожънемъ*.
(подлежаще ся подразумѣва: азъ и Невенка).

Въ послѣдній примѣръ има двѣ, подразумѣваемы, разноличны подлежащи: азъ и вы, азъ и Невенка", — и сказуемы-тѣ при нихъ сѫ поставены: 1) въ множеств. число, и 2) въ пьрво лице, зачтото пьрво-то лице, при согласованіе-то на глаголно-то сказуемо, ся прѣдпочита прѣдъ второ-то и третіе-то (*)

*) Забѣл. Правило-то — да ся поставя при много подлежащи сказуемо-то-глаголно въ множеств. число има на практикѫ много исключенія. Отстѫпленіе отъ това правило показватъ слѣдующитѣ примѣры.

Залиби ся мома и ергенъ въ село-то.
Зароси роса кръвава
И погорещи каманѣ. Пѣсни.

„Ако прѣди това време да бѣше совсѣмъ *погынѫла* тамъ Българска-та писменность и Българско-то писмо.. М. Дриновъ.

Нѣкои особености въ употрѣбленіе-то на времена-та при глаголно-то-сказуемо.

Колкото за времена-та сказуемо-то—глаголно вообще ся сообразува съ само-то дѣйствіе, за което е рѣчь-та, спр. гледа ся, какъ ся относи дѣйствіе-то къмъ минутѫ-тѫ, въ коѭто ся говори за него, — като дѣйствіе современно, прѣминѫло, или бѫдѫще, и така ся поставя въ това, или въ онова время. Но това общо правило допуща и нѣкои особенности въ употрѣбленіе-то на времена-та, на кои-то трѣбва да ся отнесѫтъ слѣдующи-тѣ случаи:

1) Настояще-то время, освѣнь обыкновенно-то му употрѣбленіе, ся поставя още, когато е рѣчь-та за нѣкое постоянно, неизмѣняемо дѣйствіе, или состояніе на прѣдмета

Край Рибаревы пьстры ми полы
Песчанъ (рѣка) си *лье* быстры-тѣ струи;
Пои, *прохлажда* тълсты ми стада,
Морны жатваре въ лѣтнѫ-тѫ жегѫ.
Деветь извиты *прави* кривины,
И лѫговиты *хлади* равнины.

Козловъ.

Въ тыя стихове всичкы-тѣ сказуемы изражаватъ постоянны, неизмѣнны дѣйствія на прѣдмета — *Песчанъ*, и затова всичкы-тѣ сѫ употрѣбены въ настояще время. Или:

Человѣкъ *ся ражда*, *умира*. Птици-тѣ *летятъ*, рыбы-тѣ *плуватъ*.

2) Настояще-то время ся употрѣблява навремени и вмѣсто прѣминѫло время, когато пѣвецъ-тъ, или писатель-тъ иска да прѣдстави въ разсказа нѣкое прѣминѫло событіе тѫй живо, като да ся извършава то сега прѣдъ очи-тѣ ни.

Сабя *фучи*, воздухъ *пищи*,
Кривакъ *трещи*, поле *ечи*.
Бѣлъ аждеханъ *хрипти*, *цвили*,
Ревѫтъ, *сумтятъ* русы бивлы.
Сивы вълци по могылы
Настрѫхнѫли и завили.

Тукъ писатель-тъ расказва за произшествіе прѣминѫло, както ся види отъ послѣдни-тѣ стихове, гдѣ сказуемы-тѣ — *настрѫжили* и *завили*, сѫ поставены въ минѫло время; но той желае да го прѣдстави тѫй, като да ся извършава сега прѣдъ очи-тѣ ни, и затова сказуемы-тѣ — *фучи, пищи* и проч, вмѣсто прѣминѫло, сѫ поставены въ настояще время.

Употрѣбленіе-то на наклоненія-та въ лично-то прѣдложеніе.

О Боже, Боже, какъ си Ты великъ!
Прѣдъ Твое-то имя азъ нѣмѣѫ,
Прѣдъ Твой-тѣ очи азъ блѣднѣѫ,
Прѣдъ Твоѫ-тѫ Славѫ азъ нѣмѣѫ....
И тыя страшны планины
Не си ли гы направилъ съ слово Ты?

Е. М-ва.

Въ лично-то прѣдложеніе: повѣствователно, вопросително и восклицателно обыкновенно ся употрѣбява сказуемо-то-глаголно въ изявително наклоненіе. Въ приведены-тѣ стихове пьрво-то прѣдложеніе е восклицателно, второ-то е повѣствователно, а послѣдньо-то — вопросително, и во всичкы-тѣ сказуемы-тѣ сѫ употрѣбены въ изявително наклоненіе.

Забѣл. 1. Глаголно-то-сказуемо въ изявително наклоненіе, когато е потрѣбно да ся изрече мѫгновенно дѣйствіе, навремени ся замѣнява съ междометія, произведены отъ глаголны корене, такыва сѫ: хлопъ, пухъ, плюсъ. *Хлопъ* въ капана (вмѣсто хлопна); *плюсъ* въ каль-тѫ (вм. плюсна); *пухъ* въ кладенеца (вм. пухнѫ).

Забѣл. 2. Вопросителны-тѣ прѣдложенія бываѣ повечето придружены съ вопросителны мѣстоименія и съ вопросит. союзы: ли, нема́ и пр. — сѫщо така и восклицателны-тѣ прѣдложенія обыкновенно бываѣ придружены съ различны междометія, които изражаваѣ особенѫ радость, или сърдечно сокрушеніе.

Кой ще ти носи тъпкѫ-тѫ пушкѫ?
Кой ще ти ѣзди враня-та коня?...
Здравко — вѣнко, цвѣте меризливо!
Момы бержѣ *ли* тя, кытны віятъ *ли* тя?

А, невѣсто, моя първа любовь!
Язъ ке одамъ во гора зелена...
Офъ (охъ) леле, юнакъ Стояне!
Душа да нѣматъ майка ми...

Пѣсни.

2) Да бѣхъ брала бѣло платно,
Быхъ ѫ горѫ *заградила*....
Да сѫмъ стара, *быхъ* го *посынила*...
Да бы азе *избирала*
Сакви-такви, като тебе.
Градина бы заградила...
Тебе бы те търнъ турила,
Търнъ турила на прелазіе.

Пѣсни.

Въ предположително-то предложеніе сказуемо-то — глаголъ ся употрѣблява въ сослагателно наклоненіе, което, както знаемъ, ся изрича въ нашій языкъ съ изявително наклоненіе. придружено съ вспомагателный глаголъ; *быхъ*, *бы*. Въ приведены-тѣ стихове всичкы-тѣ предложенія сѫ предположителны, и всичкы-тѣ сказуемы сѫ изразены именно така. „Быхъ заградила... быхъ посыпила... бы заградила.“

3) Кога си бидешь на свадбѫ,
Скѫпы дрѣхы не *облачи*,
Тежко имане не *туряй*,
Цьрны очи не *помрьжвай*,
У хоро ситно не *ситни*....
Мома ся е Богу помолила:
Дай ми, Боже, криліе отъ пауна...
Хей Иване бѣлигражданине!
Я *върни ся*, Бѣлиградъ изгорѣ.
Нека *гори*, огънь да го *стопи*.
Орете черны биволе, *да оремъ* черно угаре,
Да сѣемъ бѣлѫ пченицѫ, съ Невѣнкѫ *да* ѫ *пожьнемъ*.

Въ повелително предложеніе сказуемо-то-глаголно обыкновенно ся употрѣблява въ повелително наклоненіе; такыва сѫ всичкы-тѣ отбѣлѣжены сказуемы въ приведены-тѣ примѣры.

Забѣл. За смягченіе на повелѣніе-то въ повелително-то наклоненіе на времени ся притуря частица — *я: Я върни ся*, Бѣлиградъ изгорѣ ... *я подай ся* на пенжори.

4) За повелително наклоненіе ся употрѣблява наврѣмени изявително-то наклоненіе въ прѣминѫло неопрѣдѣлено врѣмя, придружено съ нарѣчіе — *доста*, *стига*.

Чорбаджіо, аджаміо!
Стига стоя, *стига слуша*.

5) Още съ изявително наклоненіе ся изражава повелѣніе-то, кога ся изрича съ нѣкаквѫ досадѫ отъ странѫ на говоряще-то лице.

Убилъ вы Господь, двѣ малкы момы:
Что не запѣхте малко понапрѣдъ....
Опустѣла постеля-та,
Пелинъ *было* вечеря-та.... Пѣсень.

Различны формы за израженіе на глаголно-то-сказуемо въ безлично прѣдложеніе.

1) Въ безлично-то прѣдложеніе глаголно-то-сказуемо повече-то ся изражава съ безличны глаголы, които, както знаемъ, ся употрѣбляватъ само въ третіе лице, а въ прѣминѫлы-тѣ составны времена само въ срѣдень родъ. Такыва сѫ, напр. глаголы-тѣ: гърми, трѣщи, мьрзи, треква, нажалява ся, присънява ся и др.

Въ туй твьрдѣ смѫ увѣренъ,
Но да ся ровьѫ мя *мьрзи*....
На Ганѫ, дъщерьѫ орашкѫ, ѝ *трекнѫ*
Да влѣзе въ родъ съ знатны хора... Басня.
Диму му се *нажалило*,
Та си бръкнѫ въ джебове-тѣ...

Сдодьляло ми *се*, Магдо невѣсто,
Горы ходещи, билкы береще...
Нито *гърми*, нито *трещи*,
Нито ся земя тръси:
Два ся змѣя у планиніе біѭтъ.
Пѣсни.

Тойзи обратъ на рѣчь-тѫ ся употрѣблява, както ся види отъ примѣры-тѣ, повечето тамъ, гдѣто е рѣчь-та за различны-тѣ дѣйствія на природѫ-тѫ (*мрѣкнува ся*, *свѣтнува ся*,

свѣтка ся, гърми), или за нѣкое особо състояніе на душѫ-тѫ у человѣка (*мързи, нажалило ся, сдодѣяло ся*). И въ единый и въ другый случай дѣйствующа-та причина, която бы трѣбвало да бѫде тукъ подлежаще, ся прѣдставлява не толкось извѣстна, или даже совьршенно непостижима за говоряще-то лице; оттова при тыя безличны сказуемы и нѣма подлежаще.

2) По приликѫ на тыя безличны глаголы въ языка ни ся често употрѣбляватъ и личны глаголы за безличны, кога нѣма при нихъ на лице никакво подлежаще.

Что сѣдишь, вуйчо, что гледашь?
Живъ ще тя, вуйчо, *уловятъ*...
При царя ще тя *заведѫтъ*...
На два-та друма *вардехѫ*,
На третія тя *хванахѫ*...

Нѣсни.

Какъ ке *солишь*, тако ке *ядишь*.
Ако *хортувашь*, лошь *ставашь*.

Пословици.

Отъ тыя примѣры ся види, че лични-тѣ глаголы, вземены за безличны, въ нашія языкъ ся употрѣбляватъ двояко: глаголно-то сказуемо ся поставя — или въ 3-е лице въ множеств. число, — или во 2-о лице въ единств. число. Пьрва-та форма ся употрѣблява тамъ, гдѣто за подлежаще може да ся подразумѣва частно понятіе: *мнозина*, или *нѣкои хора*, — а втора-та тамъ, гдѣ може да ся подразумѣва общо понятіе: *всичкы-тѣ хора*, или *всѣкой человѣкъ*. Това найдобрѣ става ясно на примѣры, кога поставимъ въ нихъ таквыва подлежащи: „живъ ще тя уловятъ, нѣкои, или мнозина“ (а не може да ся каже, че всичкы-тѣ человѣци). „На два-та друма вардехѫ (нѣкои, а не всичкы).“ „Ако хортувашь, лошь ставашь ты“ (всѣкый человѣкъ, кой былъ да былъ).

3) Глаголъ — *има*, ся употрѣблява въ третіе лице въ единств. число, като безличенъ, и захваща мѣсто-то на сѫществителный глаголъ — *е*, *сѫ*. „*Има* едно животно, което вутринѫ ходи на четыри крака, попладне — на два, а вечеръ — на три. Гатанка. „*Имало* единъ Царь, който напусналъ, не знаіѫ защо, женѫ-тѫ си и ся оженилъ за другѫ“.

Приказка.

СКАЗУЕМО ПРИЛАГАТЕЛНО. НЕГОВО-ТО СОГЛАСОВАНІЕ СЪ ПОДЛЕЖАЩЕ-ТО.

Момины сѫ *личны* дворы,
Прѧтие имъ сѫ *босилковы*,
А колие-то — *стратуровы*. . . .
Хой-та тебе, добръ юнакъ!
Зачто ми си *сърдитъ, гнѣвенъ*,
И конь-ти е *моренъ, потенъ*? Пѣсни.

1) Прилагателно-то – сказуемо ся согласува со своето подлежаще въ родъ, число и падежъ: „Момины сѫ *личны* дворы, прѧтие-то сѫ *босилковы*, колие-то сѫ *стратуровы*.“ „Конь е *моренъ*, *потенъ*.“ „Самый нашъ народъ е *духовитъ*, *трудолюбивъ* и *пріимчивъ*“. Лѣтоструй.

2) При нѣколко подлежащи, употрѣбены въ единств. число, или въ разны числа, прилагателно-то – сказуемо обыкновенно ся поставя въ множествено число.

Нема на младѫ-тѫ душѫ
Сѫ вечь *познаты* нужда и неволя?
Печаль и *радости* сѫ еднакво *истынали*.

Въ първыя примѣръ двѣ-тѣ подлежащи (нужда и неволя) сѫ употрѣбены въ единствено число, а сказуемо-то имъ — *сѫ познаты* — е поставено въ множеств. число. Во вторыя примѣръ сѫ двѣ разночислены подлежащи (печаль и радости), а сказуемо-то имъ такожде стои въ множ. число: *истынѫли*.

3) Но има случаи, въ които сказуемо-то-прилагателно, макарь да ся относи на много подлежащи, согласува ся въ родъ и число само съ едно отъ нихъ — съ поближно-то, а при другы-тѣ негово-то согласованіе ся само подразумѣва.

4) Кога подлежаще-то е глаголъ съ частицѫ — *да*, сказуемо-то-прилагателно ся всякога поставя въ срѣдень родъ въ единств. число, още и тогава, кога ся случатъ нѣколко такыва подлежащи въ едно прѣдложеніе.

Че ми е *драго* рано *да раньѫ*,
Въ черквы *да идѫ*, черквы *да метѫ*.

Въ тыя стихове сѫ три подлежащи, изразены съ глаголъ, и всичкы-тѣ имать едно общо сказуемо — *драго* — въ срѣдень родъ въ единств. число.

5) Въ тоя сѫщій родъ и число ся употрѣблява прилагателно-то-сказуемо и въ оныя безличны прѣдложенія, въ които подлежаще-то отъ лично-то прѣдложеніе е обърнѫто въ допълненіе въ дателенъ падежъ. и въ които прилагателны-тѣ усѣчены замѣняватъ безличны-тѣ глаголы. Гладно ми е (вмѣсто гладенъ сѫмъ, яде ми ся). Жьдно ти е (вм. жаденъ си, жаднѣешь). Безлична-та форма: гладно ми е, жьдно ти е. може да ся обърне въ личнѫ: *Азъ сѫмъ гладенъ, ты си жаденъ.*

6) Въ срѣдень родъ въ единств. число ся поставя прилагателно-то-сказуемо още и когато е подлежаще-то му цѣло придавочно прѣдложеніе. „Г-ну И-ву *мило* и *свидно* станѫло за народно-то достолѣпіе, че не смы го защитили.“ Вѣстн. Македонія.

7) Прилагателно-то-сказуемо. както и сѫществително-то. за пълно согласованіе съ подлежаще-то си, иска при себе вспомагателенъ глаголъ, който обыкновенно служи за связкѫ между подлежаще-то и сказуемо-то и ся согласува съ нихъ въ лице и число. Вспомагателный глаголъ — *сѫмъ* — навремени, при прилагателно-то сказуемо, ся пропуща.

Драгани майка (е) зла,
Не пуща ѭ на хоро. Пѣсень.

СКАЗУЕМО СѪЩЕСТВИТЕЛНО. НЕГОВО-ТО СОГЛАСОВАНІЕ СЪ ПОДЛЕЖАЩЕ-ТО.

Ази сѫмъ бѣла *българка,*
Мени ми й свидна вѣра-та.
Мое сърдце *камыкъ* ли е?.
Мои нозѣ *дрьвіе* ли сѫ?
Мои очи *звѣзды* ли сѫ? Пѣсень
Досега той е былъ ваше *око.*
А па за клети сюрмаси
Крило бѣ Чавдаръ войвода. Пѣсни.

Въ тыя примѣры сказуемы-тѣ сѫ изразены съ имена сѫществителны; изъ нихъ ся види, че сказуемо-то-сѫществително ся согласува съ свое-то подлежаще само въ падежъ, а въ число и родъ може и да не ся согласува съ него.

Сказуемо-то-сѫществително ся съгласува съ свое-то подлежаще и въ родъ само тогава, когато има-то му има двѣ окончанія (за мѫж. и женскый родъ), което ся често случава, кога ся говори за нѣкой одушевленъ прѣдметъ. Напр.

Азъ сѫмъ бѣла *Българка*,
Мени ми й свидна вѣра-та.

Ако говореше за себе мѫжь, то не щеше да каже: *сѫмъ бѣла Българка*, — а казалъ бы: *сѫмъ бѣлъ Българинъ*. Такова съгласованіе ще найдемъ и въ слѣдуѫщи-тѣ пѣсни:

Хайде се мома потурчи,
Царска *царица* да бѫдешь...
Нѣмашь мѣсто въ рай да бѫдешь,
Че си была стара *кума*.

2) При двѣ, или повече подлежащи, употрѣбены въ единств. число, сказуемо-то-сѫществително ся поставя въ множеств. число.

Асѣнь и Петръ сѫ были братіе.
Св. Кирилъ и св. Методій сѫ Апостоли славянскы.

3) Вспомагателны-тѣ глаголы, всичкы-тѣ вообще (сѫмъ, бывамъ, ставамъ и пр.) обыкновенно ся съгласуватъ съ подлежаще-то въ лице и число, а въ составны-тѣ времена и въ родъ.

Даль има вѣренъ побратимъ,
Или е лъга *станало*,
Че има мома между насъ.

Тукъ придавочно-то прѣдложеніе — *че има мома между насъ*, ся взима за подлежаще въ срѣдень родъ, съ което ся съгласува вспомагателный глаголъ — *е станало*.

4) Има такыва случаи, гдѣ вспомагателный глаголъ при сказуемо-то сѫществително ся съгласува не съ подлежаще-то, а *съ сказуемо-то*, именно — кога говоряще-то лице има на видъ да обърне вниманіе повече на сказуемо-то, нежели на подлежаще-то.

О! това сѫ сладкы сльзы, сльзы отъ благополучіе.

Нѣкои особености въ употрѣбленіе-то на времена-та при глаголно-то-сказуемо.

Колкото за времена-та сказуемо-то-глаголно вообще ся сообразува съ само-то дѣйствіе, за което е рѣчь-та, спр. гледа ся, какъ ся относи дѣйствіе-то къмъ минутѫ-тѫ, въ коѭто ся говори за него, — като дѣйствіе современно, прѣминѫло, или бѫдѫще, и така ся поставя въ това, или въ онова время. Но това общо правило допуща и нѣкои особенности въ употрѣбленіе-то на времена-та, на кои-то трѣбва да ся отнесѫтъ слѣдующи-тѣ случаи:

1) Настояще-то время, освѣнь обыкновенно-то му употрѣбленіе, ся поставя още, когато е рѣчь-та за нѣкое постоянно, непзмѣняемо дѣйствіе, или состояніе на прѣдмета

Край Рибаревы пьстры ми полы
Песчанъ (рѣка) си *лъе* быстры-тѣ струи;
Пои, *прохлажда* тълсты ми стада,
Морны жатваре въ лѣтнѫ-тѫ жегѫ.
Деветь извиты *прави* кривины,
И лѫговиты *хлади* равнины.

Козловъ.

Въ тыя стихове всичкы-тѣ сказуемы изражаватъ постоянны, непзмѣнны дѣйствія на прѣдмета — *Песчанъ*, и затова всичкы-тѣ сѫ употрѣбены въ настояще время. Или:

Человѣкъ *ся ражда*, *умира*. Птици-тѣ *летятъ*, рыбы-тѣ *плуватъ*.

2) Настояще-то время ся употрѣблява навремени и вмѣсто прѣминѫло время, когато пѣвецъ-тъ, или писатель-тъ иска да прѣдстави въ разсказа нѣкое прѣминѫло событіе тѫй живо, като да ся извършава то сега прѣдъ очи-тѣ ни.

Сабя *фучи*, воздухъ *пищи*,
Кривакъ *трещи*, поле *ечи*.
Бѣлъ аждеханъ *хрипти*, *цвили*,
Ревѫтъ, *сумтятъ* русы бивлы.
Сивы вълци по могылы
Настрѫхнѫли и завили.

Тукъ писатель-тъ расказва за произшествіе прѣминѫло, както ся види отъ послѣдни-тѣ стихове, гдѣ сказуемы-тѣ — *настрѣхнѫли* и *завили*, сѫ поставены въ минѫло время; но той желае да го прѣдстави тѫй, като да ся извършава сега прѣдъ очи-тѣ ни, и затова сказуемы-тѣ — *фучи, пищи* и проч, вмѣсто прѣминѫло, сѫ поставены въ настояще время.

Употрѣбленіе-то на наклоненія-та въ лично-то прѣдложеніе.

О Боже, Боже, какъ си Ты великъ!
Прѣдъ Твое-то имя азъ нѣмѣѫ,
Прѣдъ Твой-тѣ очи азъ блѣднѣѫ,
Прѣдъ Твоѫ-тѫ Славѫ азъ нѣмѣѫ....
И тыя страшны планины
Не си ли гы направилъ съ слово Ты?

Е. М-ва.

Въ лично-то прѣдложеніе: повѣствователно, вопросително и восклицателно обыкновенно ся употрѣблява сказуемо-то-глаголно въ изявително наклоненіе. Въ приведены-тѣ стихове пьрво-то прѣдложеніе е восклицателно, второ-то е повѣствователно, а послѣдньо-то — вопросително, и во всичкы-тѣ сказуемы-тѣ сѫ употрѣбены въ изявително наклоненіе.

Забѣл. 1. Глаголно-то-сказуемо въ изявително наклоненіе, когато е потрѣбно да ся изрече мѣгновенно дѣйствіе, навремени ся замѣнява съ междометія, произведены отъ глаголны корене, такыва сѫ: хлопъ, пухъ, плюсъ. *Хлопъ* въ капана (вмѣсто хлопна); *плюсъ* въ каль-тѫ (вм. плюсна); *пухъ* въ кладенеца (вм. пухнѫ).

Забѣл. 2. Вопросителны-тѣ прѣдложенія бываѣ повечето придружены съ вопросителны мѣстоименія и съ вопросит. союзы: ли, нема́ и пр. — сѫщо така и восклицателны-тѣ прѣдложенія обыкновенно бываѣ придружены съ различны междометія, които изражаваѣ особенѫ радость, или сърдечно сокрушеніе.

Кой ще ти носи тънкѫ-тѫ пушкѫ?
Кой ще ти ѣзди враня-та коня?...
Здравко — вѣнко, цвѣте меризливо!
Момы бержѣ *ли* тя, кыткы віятъ *ли* тя?

Юнаци, *войска* броена . . .
Ще та даримъ добра дара,
Триста овны, все матори.

Пѣсни Нар.

1) Сѫществително-то опрѣдѣленіе, което ся нарича приложеніе, ся съгласува съ свое-то опрѣдѣляемо само въ падежъ, а въ родъ и число може и да разнствува отъ него. „Здравко, вѣнко, цвѣте мериздиво.“ — Тукъ приложеніе-то (цвѣте) разнствува отъ свое-то опрѣдѣляемо (здравко) само въ родъ. „Юнаци, войска броена,“ — Тукъ приложеніе-то (войска) разнствува отъ свое-то опрѣдѣляемо (юнаци) въ родъ и число.

2) Въ родъ приложеніе-то ся съгласува съ свое-то опрѣдѣляемо само тогава, когато имя-то му има особы окончанія — за мѫж. и жен. родъ; а това ся найчесто случава, кога е рѣчь-та за нѣкой одушевленъ прѣдметъ.

Отговаря Бугарка, *робыня*. . . .
Имамъ сына, *работника*,
Бърго ората, бърго копатъ.

Пѣсни.

„Бугарка“ не можеше да ся нарече „робъ“ сѫщо и „сынъ“ не можеше да ся нарече „работница.“

3) Приложеніе-то обыкновенно ся образува отъ сказуемо-то; зачтото, по смысъла, то не е друго, освѣнь сократено придавочно прѣдложеніе, обърнѫто въ едно понятіе. „Бугарка, робыня“ — която была робыня... „Сынъ работникъ — сир. който е работникъ. Приложеніе-то опрѣдѣлява или изяснява навремени общо-то понятіе чрѣзъ частно-то. „Въ него (въ сѣно-то) сѫ билкы всѣкаквы, всѣкаквы *билкы* умразны: *кумата*, *кумунка-та* и еднострѣка-та *тинтява*.“ А навремени, напакы, частно-то понятіе ся изяснява чрѣзъ общо-то: „Здравко, вѣнко, *цвѣте* мериздиво.“ приложеніе-то твърдѣ често быва придружено отъ союзы: сирѣчь, именно, както, като и пр. „Тьща ми, *сирѣчь*, *майка-та* на жена ми, ничто не знае.

Забѣл. 1) Ный тукъ говорихме само за сѫществително-то приложеніе, на което за отличителнѫ чертѫ служи негово-то съгласованіе со своѭ-тѫ опрѣдѣляемѫ думѫ само

въ падежъ, но като приложенія могѫтъ да ся употрѣбляватъ и другы часты отъ рѣчь-тѫ, напр. имена прилагателны и нарѣчія, кога служатъ за разясненіе на прѣдидущи думы. „На него всичкы, и млады, и стары, и прѣжни му другари, ще гракнѫтъ“. Тукъ двѣ-тѣ прилагателны — *и млады и стары*, служатъ за приложеніе на мѣстоименіе-то — *всичкы*. „Се собрале, се набрале сите земскы араміи, *тамо*, *долу* во Ладово.“ Тукъ нарѣчіе-то — *долу* — служи за приложеніе на друго-то нарѣчіе — *тамо*. „Иди, мамо, иди, *долѣ* у допины, *въ долнѭ-тѫ махалѫ*. Тукъ пакъ думы-тѣ — *въ долнѭ-тѫ махалѫ*, служатъ за приложеніе на нарѣчіе-то — *долѣ*.

ЗНАЦИ ПРѢПИНАТЕЛНЫ.

Приложеніе-то, кога стои прѣди свое-то опрѣдѣляемо, тогава или нѣма подирь себе никакъвъ знакъ: „Българскый *Царь* Симеонъ обычалъ книжно-то ученіе.“ или ся соединява понѣкога съ опрѣдѣляемѫ-тѫ думѫ съ чертичкѫ: „*вьрвь* — алтѫни, *кофаръ* — чопрази“... Но кога стои подирь свое-то опрѣдѣляемо, тогава ся отгражда отъ другы-тѣ думы и отъ двѣ-тѣ страны со заняты. „Треннѫ Сидеръ, *добъръ юнакъ*, плѣснѭ рѫцѣ, грабнѫ кривакъ.“ „Тьща ми, сирѣчь, *майка-та* на женѫ ми, ничто не знае.“ Приложеніе съ союзъ — като — всякога ся отдѣля со занятая отъ думѫ-тѫ, коѭто изяснява, още и кога стои прѣди неѭ. „Намираме Константинополскый Патрірахъ да се распорежда съ Тьрновска-та цьрква, *като съ своя епархія*.“ Дрин. „*Като майка*, тя всякога была заета съ отгледваніе-то на дѣца-то си.“ Приложеніе, въ което общо-то понятіе ся разяснява чрѣзъ частны понятія, особено кога тыя частны понятія сѫ много, има подирь себе двоеточіе“ Всякаквы *билкы* умразны: кума-та, кумуника-та и едностръка-та типтява.“ Заглавія-та на книгы-тѣ и на статіи-тѣ, които ся приводятъ, като приложенія, иматъ прѣди себе такожде двоеточіе, или — прѣди себе и подирь себе — тире, и возъ това отъ еднѫ-тѫ и отъ другѫ-тѫ странѫ ся забѣлѣжватъ съ кавичкы. Напр. Пьрва-та книжка: „Періодическо списаніе,“ вече излѣзе на свѣтъ. Въ статіѭ — „Паметници“ — има много любопытны нѣчта.

Б.

УПРАВЛЕНІЕ НА ДУМЫ-ТѢ.

Понятіе за управленіе-то на думы-тѣ. Думы управляющы и управляемы.

Подъ има управленіе на думы-тѣ ся разумѣва онова тѣхно отношеніе, по което една-та отъ нихъ изисква, что-то друга-та, коя-то зависи отъ неіѫ, да ся намира въ винителенъ или въ дателенъ падежъ.

Че истегли тънкѫ *сабѫ*,
И *Сидерю* отговаря. Козловъ.

Въ тыя стихове дума — *сабѫ*, ся намира во винителенъ падежъ, зачтото това иска отъ неіѫ дѣйствителный глаголъ — *истегли*: дума — *Сидерю* — ся намира въ дателенъ падежъ, зачтото това иска отъ неіѫ глаголъ — *отговаря*.

Оныя думы, които искатъ отъ другы думы нѣкой падежъ, ся наричатъ думы управляѭщи, а оныя, които зависятъ отъ нихъ и които поради това ся употрѣбляватъ въ косвенъ падежъ, ся наричатъ управляемы. Въ приведеный примѣръ — *истегли* и *отговаря* сѫ думы управляѭщи по отношеніе къмъ думы-тѣ — *сабѫ* и *Сидерю*, а тыя послѣдни-тѣ сѫ думы управляемы. Управляемы-тѣ думы ся наричатъ още и допълненія.

Думы управляѭщи повече-то бываатъ глаголы-тѣ, а подирь тѣхъ имена-та, нарѣчія-та и прѣдлози-тѣ. Думы управляемы по прѣимущество бываатъ сѫществителны-тѣ имена, сѫщо и прилагателны-тѣ и мѣстоименія-та, кога замѣняватъ имена сѫществителны, — и глаголъ съ частицѫ *да*.

Прѣди да почнемъ изложеніе-то на частны-тѣ правила за управленіе-то на думы-тѣ, нека кажемъ за слѣдуѭщитѣ двѣ общи правила: а) думы, които сѫ отъ единъ и сѫщій корень повече-то искатъ еднакъвъ падежъ съ прѣдлогъ, или безъ прѣдлогъ: *Надѣѭ ся* на Бога, *надежда* на Бога, *надѣѭщій ся* на Бога. *Помагамъ* нѣкому, *помощь* нѣкому, *помощникъ* нѣкому и пр. б) Обаче, при тойзи общій законъ за управленіе-то на думы-тѣ, не трѣбва да забравяме и друго-то общо правило, че управляѭща-та сила на глаголы-тѣ (а

слѣдъ нихъ и на другы-тѣ части отъ рѣчь-тѫ) всякога зависи отъ тѣхно-то значеніе. — сирѣчь. че единъ глаголъ може да има разны значенія, и споредъ това може да иска и разны падежи. напримѣръ: отговарямъ *нѣкому* и отговарямъ *за нѣкого*; прощавамъ *нѣкому* и прощавамъ *нѣкого* и проч.

Раздѣленіе на управленіе-то.

Обрѫжи ся съ дрѣновъ кривакъ,
Прѣкрьсти ся, на пѫть търгнѫ...
Сидеръ ще сложи тлъстъ Богу курбанъ....
И прѣдъ воденицѫ съ тътнелъ дотърча,
Тамъ кръвници мършѫ той прострѣ.

Козловъ.

Управляѭщи-тѣ думы навремени непосрѣдственно искатъ отъ управляемѫ-тѫ думѫ дателенъ, или винителенъ падежъ, а навремени чрѣзъ посрѣдство-то на прѣдлози-тѣ.

Сидеръ ще сложи тлъстъ Богу курбанъ.
Тамъ кръвници мръшѫ той прострѣ.

Тукъ глаголъ — *ще сложи* кому и что — иска непосрѣдственно отъ управляемы-тѣ отъ него думы дателенъ и винителенъ падежъ: *ще сложи Богу курбанъ*. — Сѫществително-то — *мрѣшѫ*. иска отъ друго-то сѫществително *кръвници* — дателенъ падежъ: *мрѣша* кому? (чія?) — *кръвници*. Такова управленіе ся нарича *непосрѣдственно*.

Обрѫжи ся съ дѣновъ кривакъ,
Прѣкрьсти ся, на пѫть търгнѫ.

Тукъ глаголъ — *обрѫжи ся*, иска отъ управляемѫ-тѫ отъ него думѫ винителенъ падежъ съ прѣдлогъ: *обрѫжи ся съ что*? „Обрѫжи ся съ кривакъ“ А глаголъ — *търгнѫ*, иска да бѫде управляемѫ-тѫ отъ него думѫ въ винителенъ падежъ съ прѣдлогъ—*на*, *търгнѫ на что*? „Търгнѫ на пѫть.“ И така. управленіе-то на думы-тѣ може да ся раздѣли: а) на непосрѣдствено и б) на посрѣдствено.

Както непосрѣдствено-то, така и посрѣдствено-то управленіе ся изражива само съ косвенны падежи: непосрѣдствено-то съ дателенъ и винителенъ, а посрѣдствено-то само съ винителенъ. Именителный и звателный

падежи не влизатъ въ дѣлъ-тъ на управленіе-то; тіи сѫ самостоятелны по окончаніе-то, и за тѣхно-то употрѣбленіе вече стана рѣчь. Звателный падежъ изражава обращеніе, или звателны думы, а именителный изрича подлежаще-то, а навремени и сказуемо-то сѫществително.

1)

НЕПОСРѢДСТВЕНО УПРАВЛЕНІЕ НА ДУМЫ-ТѢ.

Поважны-тѣ случаи, въ които ся употрѣблява дателный падежъ.

1) Въ дателенъ падежъ изобщо ся поставя оный прѣдметъ, въ полза, или во вредъ на когото ся извършава дѣйствіе-то.

Мжтны рѣкы пжть *ми* даватъ,
Даръ *ми* носи тьмно долѥ,
Робува *ми* равно поле. Козловъ.
Болѣ *сыну* вѣрѫ да промѣни,
Негли *пашу* хатъръ да растури.
Деветь дюлгери дялахѫ,
Иринци сандъкъ правяхѫ.
Пѣсни.

2) Дателенъ падежъ, като допълненіе, искатъ оныя глаголы, които означаватъ — полза, или вредъ, угожденіе или досажденіе, мщеніе, или прощеніе, позволеніе, или возбраненіе, помаганіе, или прѣпятствіе, удивленіе, завистъ, радость и моленіе.

Драгани Господь помогна
Разболѣ ся майка ѝ..
Деветь дюлгери дялахѫ,
Иринки сандѫкъ правехѫ...
Ты Стоянова майчице,
Снахи си вьрла душманко. Пѣсни.

3) Въ дателенъ падежъ ся поставя оный прѣдметъ, къмъ когото е обърнѫта рѣчь-та на говоряще-то лице:

И *воденчару* гордо ся хвали,
Че неговъ Голя мечка не дави...
Отдалеку *майцѣ* выка:

Я излѣзи, мила майко...
А онъ *черки* си сборува:
Какво да не сѫмъ ухыленъ...
Стоянъ си *Гюли* думаше:
Я речи, Гюле, *злѣви си*,
Злѣви си Ради помлади...
Тѫрчинъ *робыни* думаше...

Пѣсни.

4) Въ дателенъ падежъ често ся употрѣблява сѫществително-то при друго сѫществително, като негово опрѣдѣленіе, затова и самый тойзи падежъ ся нарича дателенъ опрѣдѣлителенъ. Въ такъвъ случай сѫществително-то въ тоя падежъ замѣнява прилагателно-то притяжателно.

Драгани (Драганина) майка зла....
Младену майка излѣзе,
Свадбѫ-тѫ да си посрѣщне...
Подрѣжь ми, Боже, дущѫ-тѫ
До Младенови дворове,
Да видіѫ дворы *Младену*...
Кога идешь у момковы дворы,
Ты ся често кланяй *коню* до гривѫ-тѫ.

Пѣсни.

Такъвъ сѫщо смысълъ опрѣдѣлителенъ има дателный падежъ отъ личны-тѣ мѣстоименія, кога стои при сѫществително имя и замѣнява притяжателны-тѣ мѣстоименія: *мой*, *твой*, *неговъ*.

Разболѣ ся майка ѝ
Та поиска водицѫ...
Конь *му* зѣе, слънце грѣе,
Конь *му* дыха, зоры вдига.
И конь *ми* е отъ кобылкѫ.

5) Безличны-тѣ глаголы, които изражаватъ нѣкое чувство, състояніе на личенъ прѣдметъ, искатъ при себе допълненіе въ дателенъ падежъ, въ когото обыкновенно ся поставя прѣдметъ-тъ, който усѣща това чувство, или състояніе.

Сдодеа *ми* се, Магдо невѣсто,
Горы ходещи, былкы берещи...
Свекръва Станѫ прѣкори...
Стани си жалба дожалѣ...
Не си родѳ-та познавамъ,
Нало *ми* жалба дожалѣ.

Такова допълненіе въ дателенъ падежъ почти всякога ся употрѣблява въ оныя безличны прѣдложенія, въ които сказуемо-то е прилагателно имя въ срѣдень родъ.

Че *ми е драго* рано да раньѫ,
Въ святѫ недѣлѭ въ черкви да идѫ.
Да бы *было* тебѣ *мило* за мене.

Така сѫщо и при междометія-та, и вообще при думы, употрѣбляемы по смысълъ-тъ, като междометія.

Блазѣ *тебѣ*, светый Петре!...
Ето *тебѣ*, руса Стано!
Какъ се везитъ на Великдейь. Пѣсни.

Забѣл. При всичкы-тѣ глаголы ся употрѣблява навремени въ дателенъ падежъ возвратно-то мѣстоименіе *себе*, кога чрѣзъ него искатъ да кажатъ. че прѣдметъ-тъ е заетъ, или трѣбва да бѫде заетъ само съ своѭ-тѫ работѫ.

Сѣди юнакъ край море,
И *си* яде шаро ягне,
И *си* піе ройно вино.

Особно значеніе, свойствено само на нашій языкъ, има дателный падежъ на лично-то мѣстоименіе, а сѫщо и на нѣкои родствени имена. Тоя падежъ изражава особено чувство отъ милость и любовь.

Стани *ми* мило, стани *ми* драго!
Да тя заведѫ на нашь вилаетъ...
Минѫло си е два деня,
Два деня, *лели*, три деня. Пѣсни.

Поважны-тѣ случаи, въ които ся употрѣблява винителный падежъ.

1) Въ винителенъ падежъ обыкновенно ся, поставя оный прѣдметъ, на когото право прѣминува дѣйствіе-то отъ подлежаще-то; затова винителный падежъ ся употрѣблява подирь всичкы-тѣ дѣйствителны глаголы.

Годѣ засумтѣ
И ся настрижи,
Сгърчи *опашкѫ*,
Снагѫ юнашкѫ
Сготви за борбѫ. Козловъ.

2) Въ винителенъ падежъ ся поставя право-то допълнение на глагола още и кога стои при него въ дателенъ падежъ лице-то, въ полза, или во вредъ на което ся извършава дѣйствіе-то.

Сидеръ бекрія,
Крѣчмѫ му даде....
Воденчарь выкнѫ,
Пѣсень му запѣ. Козл.

3) Винителный опрѣдѣлителный падежъ искатъ всичкы-тѣ сѫществителны имена, кои-то означаватъ *мѣрѫ*, *теглило*.

Сидеръ бекрія кръчмѫ му даде
Окѫ ракіѫ . . . . Козл.
Не ще Герги триста кыла,
Триста кыла жълто жито
Триста мѣры ройно вино . . .
Три фурни хлѣбецъ измѣси,
Три сажни дръва изгори
И товаръ бѣлѫ боринѫ,
Три окы памукъ испреде. Пѣсни.

4) Винителный падежъ ся употрѣблява, като допълнение, още и при срѣдни-тѣ и другы глаголы, кога показва продължение на дѣйствіе въ опрѣдѣлено время.

Весь день сѫмъ лозіе копала,
Цѣль день не сѫмъ сѣднала.

Употрѣбленіе на творителный падежъ.

Творителный падежъ ся употрѣблява въ нашій языкъ за усиленіе на дѣйствіе-то на глагола, при когото ся поставя.

Но него е стара майка,
Текомъ тече, *гласомъ* хока.
Подирь тича старъ бащица,
Текомъ тича, *викомъ* вика.

Забѣл. Отъ творителный падежъ сѫ ся образовали нѣколко нарѣчія, които показватъ начина на дѣйствіе-то.

Всичкы-тѣ слугари долу погледнѫхѫ,
Долу погледнахѫ, *никомъ* поникнѫхѫ. Пѣс.

Бѣлъ аждреханъ въ кръвь утѣнѫ,
Сбърка чифте и ся спѫнѫ;
Гърбомъ падѫ и издъхнѫ. Козловъ.

2)

УПРАВЛЕНІЕ ПОСРѢДСТВЕННО.

Значеніе-то на прѣдлози-тѣ.

Прѣдлози-тѣ въ нашій языкъ управляватъ само винителный падежъ. Всѣкой единъ прѣдлогъ има по нѣколко значенія. Тѣхно-то различно значеніе и управленіе ся изяснява отъ това, че тѣ управляватъ падежа не толкось по своѭ-тѫ собственѫ силѫ и значеніе, колкото по силѫ-тѫ и искапіе-то на глаголы-тѣ, които и нихъ управляватъ; и затова единъ и сѫщій прѣдлогъ при единъ глаголъ има едно значеніе, а при другъ — друго.

Пьрвоначално-то назначеніе на прѣдлози-тѣ е было — да опрѣдѣляватъ само о б с т о я т е л с т в о-то на мѣсто-то, сир. да показватъ разны-тѣ страны на прѣдметы-тѣ и тѣхно-то положеніе единъ къмъ другъ, какго: вънѣшнѫ-тѫ и вѫтрѣшнѫ-тѫ странѫ, п р ѣ д ъ и з а д ъ, с т р а н ѫ или к р а й, д о л ѣ и г о р ѣ, с о в о к у п н о с т ь и о т д ѣ л н о с т ь, б л и з о с т ь и д а л е ч н о с т ь. Но отпослѣ, прѣдлози-тѣ, освѣнь това тѣхно *собствено* значеніе, придобыли още и *прѣносно* значеніе, и начепали да показватъ *время*, *количество*, *гольминѫ*, *мѣрѫ*, *тегилкѫ*, *цѣль* и другы отвлечены понятія.

Съ прѣдлогъ — *на*, найчесто ся употрѣблява сѫществително-то имя при друго сѫществително, като *опрѣдѣленіе*. Въ такъвъ случай сѫществително-то имя съ прѣдлогъ — *на*, показва, че прѣдметъ-тъ принадлежи другому прѣдмету, като негово притяжаніе, и може навремени да ся замѣнява съ дателенъ падежъ, или да ся обрѫща въ прилагателно притяжателно.

Тамъ *на кръвницѫ* (кръвници) мрѣшѫ той прострѣ.

. . . . . Ты ся кланяй
Врану коню до зелена грива,
На девера до десна рамена. Пѣсень.

Въ тыя стихове дума: *на девера*, опрѣдѣлява дума: *рамена*, на вопросъ: чіи рамена? Въ сѫщѫ-тѫ пѣсень подолѣ стои: *И деверу до десна рамена.* А това показва, че *на девера* и *деверу* иматъ еднакво значеніе—опрѣдѣлително.

Освѣнь това прѣдлогъ—*на*, както и прѣдлози—*въ* и *кѫмъ*, въ собственный си смысълъ, повечето показватъ посокѫ-тѫ на прѣдмета, на вопросъ: кѫдѣ?

Търгнѫло момче Черпанче
На дългѫ пѫтя да иде....
Русѫ му главѫ отсѣкле
И на Черпанъ ѫ занесли.....
Завили ся два гълѫба
На цареви равни двори.
Че ми е драго рано да ранѭ,
Въ черквы да идѫ черквы да метѫ. Пѣсни.
Мечка изтежко кѫмъ Голѣ штапа,
Кръвнишкы погледъ кѫмъ него мѣта. Козл.

2) Прѣдлогъ-*въ*—показва положеніе-то на прѣдмета вѫтрѣ, а прѣдлогъ-*на*—на повьрхнинѫ-тѫ на другъ прѣдметъ.

Люта й ламя *въ Черно море*...
Светый Герги *на столъ* сѣди,
На столъ сѣди, стадо чете. Пѣс.
Появиѫ ся е грозенъ юнакъ
На бѣлъ коня черенъ Аранъ.

Въ прѣносно значеніе прѣдлози-тѣ: *въ* и *на*, опрѣдѣляватъ обстоятелство-то на време-то, на вопросъ: *кога?*

Сборъ ся събра и заигра
На личенъ день, на Великдень....
Мама Николча годила,
Въ петькъ го й мама годила,
Въ сѫботѫ ѣли и пили,
Въ недѣлѭ рано рапили. Пѣсни.
Пои, прохлажда тлъсти ми стада,
Морни жатвари *въ лѣтнѫ-тѫ жегѫ*. Козловъ.

Прѣдлогъ—*по*, въ собствено значеніе показва движеніе на прѣдметъ по повьрхнинѫ-тѫ на другъ прѣдметъ, безъ да опрѣдѣлява посокѫ-тѫ му.

Добра ю коня прихванѫ,
Па го *по дворы* шеташе . . .
Сльзы рони *по бѣлы образы*. Пѣсни.
По синё-то горѣ небе
На витло са орелъ вые. Козл.

По — въ прѣносно значеніе показва время, около което ся е извършило, или ще ся извърши едно дѣйствіе.

Да та сѣкжтъ се овчери,
Да си віжтъ виты старгы,
Да запиратъ сиво стадо
Посрѣдъ лѣто, *по Петровдень*.

По, показва още *слѣдъ*, подирь другъ прѣдметъ.

Умъ ми занесе, мила мале, конь ми утече,
Соколъ ми литна, мила мале, загаръ ми бѣга.
Дали *по соколъ*, мила мале, или *по коня*,
Дали *по загарь*, мила мале, или *по мома*.
Пѣсень.

По, изражава още причинъ и образъ на дѣйствіе. „Познава ся *по лице-то*, лежи *по гърба си*.“

Че си была кръчмарица
Половницж продавала,
По окыца наддавала. Пѣсень.
Конь ся не ѣзди *по прилика*. Пословица.

Прѣдлози — *отъ*, *до* и *изъ*.

Прѣдлогъ — *изъ*, показва посокж-тж на единъ прѣдметъ извжтрѣ на другъ прѣдметъ.

Зора ми ся зазорила
Изъ хубавж Влашкж земьж. Пѣсень.
Изъ твои-тъ уста, въ Божін-тѣ уши. Поговорка.

Прѣдлози-тѣ — *отъ* и *до* — показватъ начало-то и конецъ-тъ на движеніе-то или протяженіе-то на прѣдмета. *Отъ* — показва, отгдѣ ся наченва движеніе-то, или протяженіе-то, а *до* — гдѣ ся свършва.

Отъ Басарбовъ до Росицж,
Отъ Батина до Златицж,
Запустѣло й равно поле. Козловъ.
Колко ми сж горы *до* момины *дворы*.

Въ прѣносно значеніе показватъ начало и конецъ на время-то, въ което ся нѣчто извършва.

Замжчи ся Божя майка
Отъ Игната до Коледа....
Тая недѣля годежъ-тъ,
А *до недѣля* свадбж-тж. Пѣсни.

Трѣбва да забѣлѣжимъ, че сѫществително-то съ прѣдлогъ — *отъ*, навремени става опрѣдѣленіе на друго сѫществително, кога означава вещество, отъ което е направенъ единъ прѣдметъ.

Скоро сѫмъ си сынъ женила,
Сарай му сѫмъ изградила
Все *отъ сребро* и *отъ злато*.
(вм. сребърен и златен).

Прѣдлогъ — *за*, показва цѣль-тѫ на дѣйствіе-то:

Бѣлы пары *за* черны *дни*. Пословица.
За кого чувашь бѣло-то лице?
Чувамъ го чувамъ *за* чернѫ *земьѫ*. Пѣсень.

Прѣдлогъ — за, въ прѣносно значеніе изражава причинѫ-тѫ на дѣйствіе-то.

Често изъ станъ да излазѫ
За тебе, либе, да гледамъ,
Гдѣ орешь черно угаре.... Пѣсень.

Въ това сѫщо значеніе прѣдлогъ — *за* — означава прѣдметъ, за когото мыслятъ и говорятъ.

За вълкъ-тъ хортуватъ, а вълкъ-тъ въ кошарѫ-тѫ. Пословица.

Прѣдлогъ — за, означава още *замѣна* на единъ прѣдметъ съ другъ.

Воздаша ми злая за благая. Псал.

Булка пшеницѫ издаде
На Миля, на дюгенджія,
За вино и *за ракіѫ*.

Прѣдлози — *надъ*, *подъ*, *прѣдъ*, *задъ*.

Надъ въ собствено значеніе показва положеніе-то на единъ прѣдметъ отгорѣ надъ другъ, а *подъ*, — отдолѣ подъ другъ прѣдметъ.

А Гюла млѣко біеше
На малы врата въ градинѫ,
Подъ червенѫ-тѫ *калинѫ*
Подъ кычеста *люлечинѫ*....
Сивый гълѫбе не вый ся,
Не вьрти ся *надъ мене*. Пѣсни.

Прѣдлогъ — *прѣдъ*, въ собствено значеніе показва положеніе-то на прѣдмета откъмъ лице-то на другъ прѣдметъ, а *задъ*, положеніе-то му откъмъ задньѫ-тѫ страпѫ на другыя прѣдметъ.

Прѣдъ тебе маже и глади, а *задъ тебе* ти гробъ копае. **Посл.**

Прѣдлогъ — *прѣдъ*, въ прѣносно значеніе показва **врѣме**, което прѣдшествува прѣдъ друго.

Недѣля *прѣдъ Великденъ*.

Въ прѣносно значеніе прѣдлогъ — *надъ*, повечето означава **прѣвосходство**, или **господство** на единъ прѣдметъ надъ другъ, а — *подъ*, показва **подчиненіе** на единъ прѣдметъ другому.

„Негова-та (на Атилѫ) власть надъ войскѫ-тѫ была безпрѣдѣлна.“ „Него (Александра В.) чакали въ Азіѭ не само нестройны-тѣ ополченія на сатрапы-тѣ, но съ нихъ наедно и опытны-тѣ греческы войскы, *подъ началство-то на прѣвосходны войводы*.“

Съ — прѣдлогъ, показва **совокупно-то**, а *безъ* — **раздѣлно-то** сѫществованіе на прѣдметы-тѣ.

Не смѣй орачь *съ плугъ* да иде,
Лозарь лозіе да обиди. Козл.

Безъ гайдѫ свадба — чистъ поменъ. Пословица.

Сѫществително-то имя съ прѣдлогъ — *съ*, често става опрѣдѣленіе на друго сѫществително, което означава присвоеніе (принадлежность) на нѣкой признакъ прѣдмету. Напр. человѣкъ съ дѣлгъ образъ, съ голѣмы очи, съ чернѫ косѫ, вмѣсто — дѣлгообразъ, голѣмоокъ, чернокосъ.

Прѣдлогъ — *прѣзъ* — показва вървежъ-тъ на единъ прѣдметъ прѣзъ срѣдѫ-тѫ, или прѣзъ повьрхнинѫ-тѫ, на другъ прѣдметъ.

Че си на пѫтя излѣзе
У мамини си да иде
Прѣзъ дьрварскѫ-тѫ *улицѫ*....
Че щешь далеко да идешь,
Прѣзъ деветь горы зелены,
Прѣзъ деветь воды студены,
Прѣзъ деветь села въ десето. Пѣсни.

Въ прѣносно значеніе прѣдлогъ — *прѣзъ* — показва единицѫ-тѫ на время-то, въ продълженіе на което ся е извьршило нѣкое дѣйствіе. „*Прѣзъ день-тъ* валя силенъ дъждь, а *прѣзъ нощь-тѫ* всичко замрьзна. *Прѣзъ мѣсяцъ* Іулія бѣше голѣма горещина.“

Прѣдлогъ — *о* — показва прѣдѣлъ, гдѣ ся свьршва движе-

ніе-то на прѣдмета, или точкѫ, на коѥто ся опира единъ прѣдметъ.

И разбіетъ младенцы своя *о камень*. Псаломъ 136.
Ударила му коса-та о камыкъ. Пословица.
Опира ся о стенѫ-тѫ.

Прѣдлогъ—*при*—въ собствено значеніе показва положеніе-то на прѣдмета близу другъ прѣдметъ.

При сухо-то гори и сураво-то. Пословица.
Какво й сладко заспало,
Като аганце *при мама*. Пѣсень.

Въ прѣносно значеніе прѣдлогъ—*при*, опрѣдѣлява время.

Ела тука, Гергювице,
Да ти кажя, какъ ся женишь,
Какъ ся женишь *при живѣ мѫжя*. Пѣсень.

II.

СОЧЕТАНІЕ НА ПРѢДЛОЖЕНІЯ-ТА.

Както отъ соединеніе-то на отдѣлны-тѣ понятія въ едно цѣло, чрѣзъ согласованіе-то и управленіе-то на думы-тѣ, ся образува просто прѣдложеніе, така отъ соединеніе-то на отдѣлны-тѣ просты прѣдложенія въ едно цѣло, съ помощь-тѫ на союзы-тѣ, ся образува сложно-составно прѣдложеніе. Това послѣдне-то прѣдложеніе може да ся образува, — или като ся соедини едно главно прѣдложеніе съ едно или съ нѣколко придавочны прѣдложенія, — или като ся соединятъ нѣколко равносилны прѣдложенія. Начинъ-тъ, по когото ся сочетаватъ просты-тѣ прѣдложенія отъ пьрвыя родъ, е извѣстенъ въ граматикѫ-тѫ подъ имя подчиненіе, а начинъ-тъ, по когото ся сочетаватъ прѣдложенія-та отъ вторыя родъ (равносилны-тѣ), е извѣстенъ подъ имя сочиненіе на просты-тѣ прѣдложенія. Така тойзи дѣлъ за сочетаніе на прѣдложенія-та трѣбва да ся раздѣли на два частны отдѣла: а) на отдѣлъ за сочетаніе на прѣдложенія-та по начинъ подчинителенъ, и б) на отдѣлъ за сочетаніе на прѣдложенія-та по начинъ сочинителенъ.

А).

СОЧЕТАНІЕ НА ПРѢДЛОЖЕНІЯ-ТА ПО НАЧИНЪ ПОДЧИНИТЕЛЕНЪ.

Отличіе на придавочно-то прѣдложеніе граммати-ческо отъ придавочно-то логыческо,

По начинъ подчинителенъ сложно-то прѣдложеніе ся образува, както казахме. отъ соединеніе-то на едно главно прѣдложеніе съ едно, или съ нѣколко придавочны прѣдложенія. Грамматическо-то придавочно прѣдложеніе не трѣбва да смѣсваме съ логыческо-то придавочно прѣдложе-ніе, или съ придавочно прѣдложеніе по смысълъ. По смы-сълъ-тъ во всяко составно прѣдложеніе, колко и да бы было то голѣмо, не може да бѫде повече отъ едно главно прѣд-ложеніе, на което ся относятъ всичкы-тѣ другы, като не-гово частно развитіе, или изясненіе (това е непрѣмѣненъ законъ на нашѫ-тѫ мысъль, съ негово-то нарушеніе, было бы невозможно да ся разбере, за кое нѣчто собствено говоримъ); а по грамматическѫ-тѫ формѫ въ това сѫщо прѣдложеніе могѫтъ да бѫдѫтъ нѣколко главны, сир. грам-матическы независимы прѣдложенія. Грамматическо при-давочно ся нарича такова прѣдложеніе, което замѣнява нѣкое частно понятіе въ друго прѣдложеніе, въ главно-то, и което по тѫсь причинѫ составлява часть нераздѣлнѫ отъ него. Ако быхме поискали да отдѣлимъ едно такова прѣд-ложеніе отъ главно-то му, то бы излѣзло, че — или това главно безъ придавочно-то, или придавочно-то безъ глав-но-то не бы имало надлежащій смысълъ.

ВИДОВЕ ПРИДАВОЧНЫ ПРѢДЛОЖЕНІЯ.

Грамматическы-тѣ придавочны прѣдложенія ся образу-ватъ отъ просты понятія, развиваемы въ цѣлы прѣдложенія *), —тѣ повечето замѣняватъ второстепенны-тѣ части въ глав-

*) Имена-та прилагателны, сѫществителны и знаменателны-тѣ нарѣчія изричатъ понятія, но тыя понятія първоначално сѫ ся прѣдставлявали въ умъ-тъ на человѣка въ цѣлы прѣдложенія: умный — който има умъ, *добрый* — който чини

ны-тѣ прѣдложенія. Оттова, по число-то на тыя второстепенны части, въ придавочны-тѣ прѣдложенія ся различаватъ три вида: 1) прѣдложенія придавочны *опрѣдѣлителны*, инакъ прилагателны. 2) придавочны *допълнителны*, инакъ *сѫществителны*, и 3) придавочны *обстоятелствены*.

1) Придавочны опрѣдѣлителны.

Придавочно-то опрѣдѣлително прѣдложеніе ся образува отъ нѣкоѭ опрѣдѣлителнѫ думѫ въ главно-то прѣдложеніе, а понеже опрѣдѣлителны думы повечето бываватъ имена прилагателны, — то по тѫсь причинѫ придавочны-тѣ опрѣдѣлителны прѣдложенія ся наричатъ още и прилагателны.

Придавочны-тѣ опрѣдѣлителны прѣдложенія ся подчиняватъ на главны-тѣ чрѣзъ посрѣдство-то на прилагателны-тѣ относителны мѣстоименія: *каквѣто*, *който*, *чійто*, на които въ главно-то прѣдложеніе отговарятъ указателны-тѣ мѣстоименія: *таквѣ*, *той*, *оный*, които много пѫти ся само подразумѣватъ.

„Миналѫ-тѫ недѣлѭ вънъ отъ едно село говедо-то на единъ селянинъ ся скрыло и опасло еднѫ часть отъ нивѫ-тѫ на сосѣда му. Человѣкъ-тъ, *комуто* стана тщета, поиска да му ся заплати тя отъ *онзи* господинъ, *чіето* бѣше добыче-то.“

Който си свали
Звѣздѫ Зорницѫ
Отъ синё небо,
Той ще да земе
Вишѫ грькынѫ,
Царскѫ робынѭ...
Кому се падне алтънъ-тъ,
Той билюкбаша да бѫде. Пѣсни.

Каквѣто му умъ-тъ, *таквѣ* му и домъ-тъ. Пословица.

добро, *работникъ* — който работи *утромъ* — кога е, было, ще бѫде утро, той е направилъ това *глупаво* — зачтото е глупавъ и т. п. Затова и сега, кога е нужно да прѣдставимъ поясно и поразлѣно нѣкое понятіе, ныи изново го обрѫщаме въ цѣло прѣдложеніе. И ето начало-то на грамматическы-тѣ придавочны прѣдложенія.

Въ тыя примѣры придавочны-тѣ прѣдложенія служатъ за опрѣдѣленіе на разны части въ главны-тѣ прѣдложенія, и за грамматическѫ связь съ нихъ имъ служатъ относителны-тѣ мѣстоименія: *който*, *чіѝто*, *какъвто*.

Относителны-тѣ мѣстоименія *какъвто* и *който*, както ся види отъ примѣры-тѣ, ся согласуватъ въ родъ и число съ оныя сѫществителны въ главно-то прѣдложеніе, на които придавочно-то прѣдложеніе служи за опрѣдѣленіе. но тѣ ся поставятъ въ такъвъ падежъ, какъвто иска отъ нихъ сказуемо-то на придавочно-то прѣдложеніе. „Человѣкъ-тъ, *комуто* стана тщета.“

Мѣстоименіе — *чіѝ* — и въ родъ, и въ число, и въ падежъ ся согласува съ сѫществително-то въ придавочното прѣдложеніе, а не съ онова сѫществително въ главното прѣдложеніе, на което придавочно-то служи за опрѣдѣленіе. „Поиска да му ся заплати тя отъ онзи господинъ, *чіето* бѣше добычето.“

О, ты, чіѭто память кръвавѫ
Міръ дълго, дълго ще ѭ помни,
Почій всрѣдъ тѣзь пустынны волны.

Пушкинъ.

Тукъ придавочно-то прѣдложеніе служи за опрѣдѣленіе на подлежаще-то въ главно-то прѣдложеніе — *ты* — *Наполеоне*, но мѣстоименіе-то — *чіѝто* — е согласено въ родъ, число и падежъ не съ това подлежаще, а съ сѫществително-то на придавочно-то прѣдложеніе — *память*: О, ты, *чіѭто память* кръвавѫ....

Относително-то мѣстоименіе — *който*, при подчиненіе-то на придавочны-тѣ прѣдложенія, навремени ся замѣнява съ мѣстоименіе — *что*, и съ нарѣчіе — *гдѣто*.

Дай ми, Боже, хубость паунову,
И дай си ми криле соколовы,
Да прѣхвьркнѫ Савѫ и Моравѫ,
Да проберѫ либе, като мене,
Что (което) не піе вино, ни ракіѭ....
Ей Іовко ле, ей чобане!
Заколи ми цѣло ягне,
Гдѣ (което) бозало деветь майкы;
Донеси ми руйно вино,
Гдѣ (което) кипѣло деветь пѫти. Шѣсни.

Кога придавочны-тѣ опрѣдѣлителны прѣдложенія служатъ за опрѣдѣленіе на такыва думы въ главно-то прѣдложеніе, които изображаватъ понятія за мѣсто и время, тогава мѣстоименіе-то — който — може да ся занѣнява и съ нарѣчія мѣстны и временны. „Въ онова время. *когато* (въ което) ся грижеше всѣкый само за себе си, было голѣмо несчастіе.“

Вовъ таіѫ темнѫ темницѫ,
Гдѣто (въ коѭто) е Стоянъ затворенъ...
Да ся раждашь по злы мѣста,
Гдѣто (въ които) сълнце не огрѣва,
Гдѣто слана не скопнява. Пѣсни.

Вообщо трѣбва да забѣлѣжимъ, че грамматическы-тѣ формы, чрѣзъ които ся изрича отношеніе-то на придавочны-тѣ прѣдложенія къмъ главны-тѣ, могѫтъ да ся замѣняватъ едни съ другы; логыческо-то отношеніе на придавочны-тѣ прѣдложенія къмъ главны-тѣ отъ това никакъ не ся измѣнява. Оттука отъ само себе истича онова правило, че значеніе-то на придавочны-тѣ прѣдложенія относително къмъ главны-тѣ трѣбва да трѫсимъ не въ грамматическы-тѣ формы, а въ смысъла, сир. какъвъ членъ отъ главно-то прѣдложеніе замѣняватъ придавочны-тѣ.

2) Придавочны допълнителны.

Придавочны-тѣ допълнителны прѣдложенія ся подчиняватъ на главны-тѣ чрѣзъ относителны-тѣ мѣстоименія: *кой* и *что*, на които въ главно-то прѣдложеніе отговаря указателно-то мѣстоименіе: *той*, *тя*, *то*. — и чрѣзъ союзы: *че*, *да* и *ли*. Сѫществителны ся наричатъ тыя прѣдложенія, зачтото повечето замѣняватъ нѣкое сѫществително понятіе въ главно-то прѣдложеніе; а затова могѫтъ да бѫдѫть за него:

а) Подлежаще.

Кой-то кралицѫ познае,
Той ще кралицѫ да вземе. Пѣсень
Види ми ся въ книгѫ-тѫ,
Че има телци въ нивѫ-тѫ. Приказка.

Въ пьрвый примѣръ пьрво-то прѣдложеніе, а во вторый — второ-то сѫ подлежащи за главны-тѣ прѣдложенія.

б) Могѫтъ да замѣняватъ сказуемо-то-сѫществително. „Овой вѣкъ (е сѫщо). *како* (что е) снѣгъ.“ Пословица. Тукъ послѣдне-то прѣдложеніе е сказуемо за главното прѣдложеніе, и замѣнява сказуемо-то-сѫществително.

в) Найпослѣ придавочны-тѣ допълнителны прѣдложенія могѫтъ да замѣняватъ всякакъвъ родъ допълненія въ главны-тѣ прѣдложенія.

Клета *му* душа проклета,
Който майкѫ си не слуша. Пѣсень.

Въ тоя примѣръ придавочно-то прѣдложеніе (второ-то) замѣнява за главно-то допълненіе въ дателенъ падежъ, на вопросъ: *кому* е душа проклета? *Не слушающему* майкѫ си.

И пакъ не сме познале,
Кой е дѣвойка между насъ. Пѣсень.

Тукъ придавочно-то прѣдложеніе (второ-то) составлява право-то допълненіе на сказуемо-то въ главно-то прѣдложеніе, на вопросъ: *кого* не сме познале?

Иди, рѣчи, Димитроле, майцѣ си,
Да не ражда друго чедо отъ тебе.

Въ тоя примѣръ второ-то прѣдложеніе е придавочно допълнително, то ся подчинява на главно-то чрѣзъ союзъ: *да*.

Чрѣзъ союзъ — *ли* — придавочны-тѣ допълнителны прѣдложенія ся подчиняватъ на главны-тѣ тогава, когато ся заключава въ нихъ нѣкой вопросъ, — прямо или непрямо.

Снощи станѫхъ съненъ, буденъ, махмуренъ,
Та попытахъ мой-тѫ майкѫ мащехѫ:
Пѣли *ли* сѫ първы пѣтлы и вторы,
Выкалъ *ли* е Селимъ ходжа на мечитъ? Пѣсень.

И азъ отъ сърдце быхъ желало
Само да чуѫ твой-то пѣние,
Да разберѫ, голѣмо *ли* ти е умѣние.

Въ тыя примѣры всичкы-тѣ придавочны прѣдложенія сѫ подчинены на главны-тѣ чрѣзъ союзъ — *ли* — и всѣко едно заключава въ себе пытание.

Указателно-то мѣстоименіе, при подчинение-то на придавочны-тѣ допълнителны прѣдложенія, ся поставя въ такъвъ падежъ, въ какъвто бы стояло сѫществително-то, което замѣнява това мѣстоименіе въ главно-то прѣдложеніе (клета *му* (вм. *тому*) душа, проклета); а относително-то мѣсто-

именіе ся туря въ такъвъ падежъ, какъвто иска сказуемото на придавочно-то прѣдложеніе (*който* майкѫ си *не слуша*).

Между допълнителны-тѣ прѣдложенія особенъ видъ составятъ вносны-тѣ прѣдложенія. Тыя, както знаемъ, сѫ такыва прѣдложенія, въ които ся прѣдаватъ мысли отъ чужды лица, и които повече-то служатъ за право допълненіе на сказуемо-то въ главно-то прѣдложеніе. Чужда-та мысъль може да ся прѣдава на два начина: или ся исказва само содержаніе-то ѝ, и тогава придавочно-то прѣдложеніе ся подчинява на главно-то чрѣзъ союзъ — *че*, — въ тойзи случай вносно-то прѣдложеніе ся обрѣща въ обыкновено допълнително прѣдложеніе; или не само ся прѣдава содержаніе-то на чуждѫ-тѫ мысъль, но ся удържатъ и самытѣ думы, съ които е была казана отъ само-то говоряще лице; — въ тойзи случай при вносны-тѣ прѣдложенія не ся употрѣблява никакъвъ союзъ, а грамматическо-то имъ отношеніе къмъ главны-тѣ прѣдложенія ся обозначава въ писмо-то само съ двоеточіе и кавычкы.

И воденчару гордо ся хвали,
Че неговъ Голя мечка не дави....
Че отговаря клетъ воденчаринъ:
„За редъ немарѫ, а за другаринъ.“ Козловъ.

Въ пьрвый примѣръ вносно-то прѣдложеніе прѣдава само содержаніе-то на чуждѫ-тѫ мысъль, и то е подчинено на главно-то прѣдложеніе чрѣзъ союзъ — че.

Во вторый примѣръ ся прѣдаватъ сѫщи-тѣ думы на воденчара, и затова отношеніе-то на вносно-то прѣдложеніе къмъ главно-то е обозначено само съ двоеточіе и съ кавычкы.

3) Придавочны обстоятелствены.

Обстоятелствены-тѣ придавочны прѣдложенія замѣняватъ обстоятелствены-тѣ думы въ главно-то прѣдложеніе. Обстоятелства-та, които опрѣдѣляватъ дѣйствіе-то и качество-то на прѣдмета, сѫ пять: а) обстоятелство на мѣсто-то, б) обстоятелство на время-то, в) обстоятелство на начина на дѣйствіе-то, г) обстоятелство на причинѫ-тѫ, д) обстоятелство на цѣль-тѫ. Толкось сѫ и видове-тѣ на обстоятелствены-тѣ придавочны прѣдложенія.

А)

Обстоятелствены-тѣ прѣдложенія, които опрѣдѣляватъ мѣсто, ся подчиняватъ на главны-тѣ прѣдложенія чрѣзъ нарѣчія мѣстны: *гдѣто*, *кждѣто*, *откждѣто*, на които въ главно-то прѣдложеніе отговарятъ явны или подразумѣваемы нарѣчія: *тамъ*, *натамъ*, *оттамъ*.

Гдѣто го не сѣешь, *тамъ* ся ражда. Посл.

Въ тоя примѣръ първо-то, придавочно-то прѣдложеніе, опрѣдѣлява обстоятелство-то на мѣсто-то въ главно-то прѣдложеніе, на вопросъ: гдѣ ся ражда? *гдѣто го не сѣешь*.

„Огънь тя изгори, пепелъ тя развѣ, вѣтъръ разнесе въ пусто горе Тилилейско, *гдѣто* пѣтелъ не пѣе, *гдѣто* птица не цвърти, *гдѣто* огънь не гори, *гдѣто* челѣкъ не варви.“ Баеніе.

Отгдѣто ся не надѣешь, оттамъ ще тя сполети. Послов.

Въ послѣдній примѣръ първо-то прѣдложеніе опрѣдѣлява обстоятелство-то на мѣсто-то за дѣйствіе-то на сказуемо-то въ главно-то прѣдложеніе. — *Ще сполети*, на вопросъ: Откждѣ ще тя сполети? *Откждѣто ся не надѣешь*.

Индже си Колю думаше:
Халалъ да ти сж юнаци,
Води гы, Кольо, *кждѣ* щешь.

Тукъ послѣдне-то, придавочно-то прѣдложеніе, опрѣдѣлява подразумѣваемо-то мѣсто за дѣйствіе въ главно-то прѣдложеніе — тамъ, на вопросъ: води гы кждѣ? *Кждѣто* щешь.

Б)

Обстоятелствены прѣдложенія, които опрѣдѣляватъ врема-то, по което ся е извършило дѣйствіе-то въ главно-то прѣдложеніе.

Придавочно-то прѣдложеніе може по время-то да ся относи къмъ главно-то, или, като современно, или като прѣдшествующе, или като послѣдующе подиръ него. За подчиненіе на современны-тѣ прѣдложенія ся употрѣбляватъ нарѣчія: *когато*, *докогато*, *дотогива*, *докль*, *въ то время когато*. За подчиненіе на прѣдложенія-та, които по время-то прѣдшествуватъ на главны-тѣ, ся упо-

трѣбляватъ нарѣчія и союзы: *чтомъ*, *токо-что*, *вече*, *откогато*, *откакъ* и *като*. Найпослѣ, за подчиненіе на прѣдложенія-та, които по время-то слѣдуватъ подиръ главны-тѣ, служатъ слѣдующи-тѣ нарѣчія и союзы: *прьди-да*, *още* и проч.

Кога на порты отиде,
Деветь дюлгеря дядахѫ,
Иринкы сандъкъ правяхѫ...
Кога турци Марка біѫтъ,
Земя й небо потънтява;
Кога Марко турци біе,
Земя и небо потрептява. Пѣсни.

Въ тыя сложны прѣдложенія дѣйствія-та на придавочны-тѣ прѣдложенія сѫ современны съ дѣйствія-та на главны-тѣ прѣдложенія.

„Погледъ-тъ при пьрво вижданѣ на пріятели и познаници подиръ това, *откакъ* едни отъ нихъ прѣнесли нѣкоіѫ голѣмѫ изгубѫ, всякога има въ себе нѣчто докачително.“

Откакъ пѣтлы-тѣ дважь пѣхѫ,
Дважь пѣхѫ и потретихѫ,
Триста гемін минѫхѫ
Съсъ триста бѣлы вѣтрила...
Откакъ тя майка погоди,
Ты ми ся сынко поболи....
Тамамъ молитвѫ-тѫ свари
И хлѣбове-тѣ опече,
Чимширъ ся порта потропа.... Пѣсни.

Въ тыя примѣры дѣйствія-та на придавочны-тѣ прѣдложенія прѣдшествуватъ на дѣйствія-та на главны-тѣ прѣдложенія.

Дурѣ ся зора зазорила
Деветь бърда той прѣмина. Козл.
Сълнце, мило сълнце, постой, почекай ны,
Дуръ да изминеме три горы зелены...
Уще сборо-тъ не ми го дорече,
Ми ѫ хвати Имеръ берберче-то. Пѣсни.

Въ тыя примѣры дѣйствія-та на придавочны-тѣ прѣдложенія ся извьршаватъ подиръ дѣйствія-та на главны-тѣ прѣдложенія.

В)

Обстоятелственны-тѣ прѣдложенія, които изражаватъ начина на дѣйствіе-то, сѫ три рода:

а) Собственно о б р а з н ы, които изясняватъ начина на дѣйствіе-то на главно-то прѣдложеніе чрѣзъ негово-то второстепенно дѣйствіе, което обыкновенно ся изрича съ дѣепричастіе *). „Дѣвойкы-тѣ *сльдвейкы* танчаркѫ-тѫ и *теглейкы* танецъ-тъ, найдувахѫ время да подхвьрлятъ нѣкой кратъкъ погледъ къмъ момчина-та.“ Жинзифовъ.

Въ тойзи примѣръ прѣдметъ-тъ, за когото ся говори, сѫ *дѣвойкы-тѣ*; главно-то дѣйствіе на тойзи прѣдметъ е — *найдувахѫ время*. Начинъ-тъ на това дѣйствіе ся изяснява чрѣзъ другы-тѣ двѣ второстепенны дѣйствія на сѫщія прѣдметъ — *сльдвейкы* танчаркѫ-тѫ и *теглейкы* танецъ-тъ.

Тыя второстепенны дѣйствія сѫ изразены съ дѣепричастія, които наедно съ тѣхны-тѣ допълненія составляватъ двѣ особены придавочны о б р а з н ы прѣдложенія.

Едно моме умно
Ходитъ *летаещемъ*,
Съ рѫцѣ-тѣ *махаещемъ*. Меладин.

Какъ, или въ какъвъ видъ *ходитъ* едно моме умно? *Летаещемъ*, съ рѫцѣ-тѣ *махаещемъ*. Тыя придавочны прѣдложенія такожде изясняватъ начина на главно-то дѣйствіе на моме-то (ходитъ), и то пакъ чрѣзъ неговы-тѣ второстепенны дѣйствія — *летаещемъ*, съ рѫцѣ-тѣ *махаещемъ*. Второстепенны-тѣ дѣйствія сѫ изразены съ дѣепричастія.

б) С р а в н и т е л н ы, които изясняватъ начина на дѣйствіе-то на главный прѣдметъ чрѣзъ сравненіе-то му съ другъ прѣдметъ въ нѣчто приличенъ съ него. Прѣдметы-тѣ могѫтъ да ся сравняватъ единъ съ другъ и по качество-то и по количество-то; оттова сравненіе-то быва двояко: к а ч е с т в е н н о и к о л и ч е с т в е н н о.

При качественно-то сравненіе обстоятелствены-тѣ прѣд-

*) Макаръ че въ нашія языкъ ся рѣдко срѣщатъ примѣры отъ дѣепричастіе, но въ тоя случай е то тъй необходимо, чтото на много мѣста щешь не щешь трѣбва да го употрѣбишь. Негова-та необходимость, види ся, е принудила повечето народы да го употрѣбятъ въ языка си. Напр. наше-то идейкы, Руско-то — идучи, Турско-то — гелиркенъ и проч.

ложенія ся подчиняватъ на главны-тѣ чрѣзъ нарѣчія: *както*, *така*, *като*, *като че*. „Както искате вы да живѣете и да сте благополучны, *така* искатъ и другы-тѣ человѣци.“ Нравоуч.

Както сърдце болѣло, така очи плакали. Послов.

Тукъ въ послѣдній примѣръ качественный начинъ на дѣйствіе-то на очи-тѣ ся изяснява чрѣзъ сравненіе-то му съ дѣйствіе-то на сърдце-то. Еднаквый признакъ на едно-то и на друго-то дѣйствіе ся заключава во взаимно-то состраданіе.

„Въ нашѫ-тѫ кѫщѫ станѫ *такавѫ* радость, *като че* бѣ настаналъ Великдень.“ Слобода.

Тукъ начинъ-тъ на главно-то дѣйствіе — *стана*, ся изяснява чрѣзъ сравненіе-то му съ друго дѣйствіе. *Като че бы настаналъ Великдень*. Еднаквый признакъ на едно-то и на друго-то дѣйствіе ся заключава въ голѣминѫ-тѫ на радость-тѫ. Нарѣчіе-то: *като че*, всякога связва съ главно-то прѣдложеніе придавочны п р ѣ д п о л о ж и т е л н ы прѣдложенія, въ които ся говори не за дѣйствителны, а само за *прѣдполагаемы прѣдметы*.

При к о л и ч е с т в е н о - т о сравненіе придавочны-тѣ прѣдложенія ся подчиняватъ на главны-тѣ чрѣзъ союзъ: *колкото*, на кого-то въ главны-тѣ прѣдложенія отговаря союзъ: *толкова* (толкова). Кога при това сравненіе единъ отъ сравниваемы-тѣ прѣдметы ся още и прѣдпочита прѣдъ другыя-тъ, тогава придавочны-тѣ прѣдложенія ся подчиняватъ чрѣзъ единачны-тѣ союзы: *гдѣто*, *нежели*, *отколкото*, *камо ли*, на които въ тоя случай въ главны-тѣ прѣдложенія, вмѣсто союзы, отговарятъ вече прилагателны, или нарѣчія, въ сравнителнѫ степень.

Колкото сѫ, мамо, дена въ годинѫ-тѫ,
Толкова сѫмъ, мамо, града обиходилъ.

Тукъ количество-то на градове-тѣ ся опрѣдѣлява чрѣзъ сравненіе-то му съ количество-то на дни-тѣ.

„Колкото сѫ истины-тѣ повысоки, толкось трѣбва да бѫдемъ съ нихъ поопазливы.“

Тукъ мѣра-та на опазливость-тѫ въ обхожденіе съ высоки-тѣ истины ся опрѣдѣлява чрѣзъ сравненіе-то ѝ съ мѣрѫ-тѫ на высотѫ-тѫ имъ.

„*Подобрь* да прѣтърпи человѣкъ всичкѫ-тѫ горчивинѫ

на всевозможны гоненія, *нежели* да нанесе нѣкому единъ само сѣнкъ отъ гоненіе.“

Въ тоя примѣръ гоненіе-то отъ другы-тѣ противу насъ ся сравнява съ гоненіе-то отъ насъ противу другы-тѣ, и първо-то ся предпочита предъ второ-то. Союзъ-тъ — *нежели*, отговаря тукъ вече не на союзъ, а на сравнителнъ-тъ степень — *пододрь*.

„*Гдѣто* ще ходимъ на моста, *подобрь* да прѣгазимъ.“

Тукъ ходеніе-то прѣзъ моста ся сравнява съ газеніе-то прѣзъ рѣкъ-тъ, и послѣдне-то ся предпочита предъ първото. Союзъ-тъ — *гдѣто* — такожде отговаря на сравнителнъ-тъ степень — *подобрь*.

в) Наконецъ, на обстоятелствены-тѣ предложенія, които показватъ начинъ на дѣйствіе, ся относятъ още придавочны-тѣ изяснителны предложенія, които изясняватъ *силъ-тъ*, *степень-тъ*, или *мѣръ-тъ* на нѣкоя часть отъ главно-то предложеніе. Изяснителны-тѣ предложенія ся подчиняватъ на главны-тѣ чрѣзъ союзы: *тъй—чтото*, *до толкось—чтото*.

Той говореше *така* живо, *чтото* сърдце-то ми ся потресе.“ Слобода.

Тукъ придавочно-то предложеніе—*сърдце-то ми ся потресе* — изяснява силъ-тъ на обстоятелствено-то опрѣдѣленіе — *живо* — въ главно-то предложеніе.

„Да не мыслите, че работеніе-то е мѫчно. Напротивъ, който му привыкне, *дотолкось* быва благодаренъ, *чтото* не може да живѣе безъ работъ.“ Нравоуч.

Тукъ послѣдне-то придавочно предложеніе изяснява силъ-тъ на сказуемо-то въ главно-то предложеніе: *благодаренъ*.

Г)

Придавочны-тѣ предложенія, които опрѣдѣляватъ обстоятелство-то на причинъ-тъ за главны-тѣ предложенія, ся подчиняватъ на тыя послѣдни-тѣ чрѣзъ союзы: *зачтото*, *че*, *за то че*, *да*.

Но си припазвай русы-тѣ бивлы,
Че тукъ въ дубравы мечка си ходи. Козл.

Въ тоя примѣръ придавочно-то прѣдложеніе — „тукъ въ дубравы мечка си ходи“ — составлява причинж-тж за главно-то прѣдложеніе: „припазвай си русы-тѣ бивлы.“

Пусто сѫмъ платно заткала,
На день по педя наткавамъ,
А въ недѣлж-тж по лакътъ,
Често изъ станъ *да* излазж
За тебе, либе, *да* гледамъ .. Пѣсень.

Тукъ двѣ-тѣ послѣдни придавочни прѣдложенія изясняватъ причинж-тж за главно-то: „на день по педж наткавамъ.“

Едничкж деля вовъ село,
И нежъ не ж калесалъ,
Че има деветь сынове
На вино винопіици...
Кой ти день книже пристигне,
Тоя день книже да върнешь,
Да върнешь да ме научишь,
Зачто ми дума царь Муратъ... Пѣсни.

Въ тыя примѣры послѣдни-тѣ прѣдложенія сж придавочны, и изясняватъ причинж-тж за главны-тѣ.

Д)

Придавочны-тѣ прѣдложенія, които опрѣдѣлявать обстоятелство-то на цѣль-тж за главны-тѣ прѣдложенія, си подчиняватъ на тыя послѣдни-тѣ чрѣзъ посрѣдство-то на союзы: *да, за това, за да.*

Ный не живѣемъ, за да ядемъ,
а ядемъ, *да* живѣемъ. Послов.
Пенка въ Балкана отиди,
Въ Балкана при хайдути-ти,
Да си юнаци дарува,
Заради свадбж Пенкинж...
Да знаѫтъ още *да* повнятъ... Пѣсень.

Во всичкы-тѣ тыя примѣры придавочны-тѣ прѣдложенія опрѣдѣляватъ обстоятелство-то на цѣль-тж за главны-тѣ прѣдложенія.

Сокращеніе на обстоятелствены-тѣ прѣдложенія.

Обстоятелствены-тѣ прѣдложенія ся сократяватъ:

Чрѣзъ дѣепричастія, кога подлежаще-то у нихъ е едно съ главно-то прѣдложеніе, или кога ся относятъ като опрѣдѣленія на допълненіе-то.

„Дѣвойкы-тѣ, *слѣдвейкы* (като слѣдвахѫ) танчаркѫ-тѫ и — *теглейкы* (и като теглехѫ) танецъ-тъ, найдувахѫ време да подхвърлятъ нѣкой кратъкъ погледъ конъ момчиня-та. Жинз.

Сынъ му ходи съ триста души,
Тулеещемз се по-задъ шумкѫ...
Си го удри старъ Балабанъ
Въ деснѫ ржкѫ, въ клето сьрдце,
Свиреещемз (когато свиреше) карадузенъ. Пѣсни.

Въ послѣдне-то прѣдложеніе дѣепричастіе-то — *свиреещемз*, ся относи, като опрѣдѣленіе на допълненіе-то — старъ Балабанъ. Удари старъ Балабана свиряюща (когато свиреше) карадузенъ.

Независимы дѣепричастія (които, по смысъла, да иматъ свои особы отъ главно-то прѣдложеніе подлежащи) ся допущатъ въ языка ни само тогава, когато сказуемо-то на главно-то прѣдложеніе ся изрича съ безличенъ глаголъ, или и съ другѫ нѣкоѭ часть отъ рѣчь-тѫ, но само ако тя замѣнява безличный глаголъ.

Сдодеа ми ся, Магдо невѣсто,
Горы *ходещи*, билкы *берещи*,
Тебе *леквещи*.

Това прѣдложеніе съ независимы дѣепричастія е правилно; но употрѣбленіе-то на такыва дѣепричастія при личны глаголы е чистѫ погрѣшность противъ языка, както что е написалъ единъ отъ наши-тѣ млады учены въ подражаніе на ромънскый языкъ въ единъ свадебенъ билетъ: „*Имащицъ* да ся извърши вѣнчаніе-то... Вы молимъ да благоволите“.....

Соподчиненіе и включеніе на придавочны-тѣ прѣдложенія.

Едно главно прѣдложеніе може навремени да има при себе нѣколко придавочны прѣдложенія, а тыя послѣд-

пи-тѣ могѫтъ да бѫдѫтъ въ различны отношенія помежду си. Тѣ, по значеніе-то, могѫтъ да бѫдѫтъ — или равны едно съ друго, когато всичкы-тѣ зависятъ непосрѣдственно отъ главно-то прѣдложеніе. като различны части отъ него, — или могѫтъ да ся подчиняватъ едно на друго, кога нѣкое отъ нихъ составлява часть не отъ главно-то, а отъ друго придавочно прѣдложеніе. Пьрво-то отношеніе на придавочны-тѣ прѣдложенія ся нарича въ грамматикѫ-тѫ **соподчиненіе**, а второ-то — **включеніе**.

Кога зацица дѣте-то,
Тога се Митъръ досѣти,
Че е негова невѣста, Пѣсень.

Тука е едно главно прѣдложеніе: „се Митъръ досѣти;“ при него има двѣ придавочны, които и двѣ-тѣ ся намиратъ въ соподчинително отношеніе; зачтото и двѣ-тѣ зависятъ непосрѣдственно отъ главно-то прѣдложеніе, като различны части отъ него. „Кога зацица дѣте-то“ — това придавочно прѣдложеніе влиза въ составъ на главно-то, като негово обстоятелство на время-то; а — „че е негова невѣста“ — това придавочно прѣдложеніе влиза такожде въ составъ на главно-то, като допълненіе на сказуемо-то му — „се досѣти.“

„Гостѥ-то казали на царя, че у нихъ има едно животно, което може да издави всичкы-тѣ мышкы.“ Нравоученіе.

Въ тойзи примѣръ второ-то прѣдложеніе зависи отъ пьрво-то, а третѥ-то — отъ второ-то. Слѣдоват. тукъ придавочны-тѣ прѣдложенія ся намиратъ помежду си въ отношеніе **включително**.

Всичкы-тѣ сложны прѣдложенія, които ся образуватъ по начина на подчиненіе-то, ся наричатъ сложны само въ грамматическый смыслъ, а въ логическо отношеніе — тѣ сѫ прѣдложенія **прости**, зачтото всако придавочно прѣдложеніе, въ свое-то сѫщество, е просто понятіе, развито въ цѣло прѣдложеніе.

Забѣл. Понеже придавочны-тѣ прѣдложенія сѫ само части отъ другы прѣдложенія, безъ които тѣ не могѫтъ да бѫдѫтъ самостоятелны; то една рѣчь, която состои само отъ придавочны прѣдложенія, не може да ся нарече правилна.

Б)

СОЧЕТАНІЕ НА ПРѢДЛОЖЕНІЯ-ТА ПО НАЧИНЪ СОЧИНИТЕЛЕНЪ.

По начинъ сочинителенъ ся соединяватъ помежду си прѣдложенія равносилны въ грамматическый смысълъ, сир. такыва прѣдложенія, отъ които ни едно не составлява вече грамматическѫ часть отъ друго прѣдложеніе, а напротивъ, всѣко едно изъ нихъ, вземено отдѣлно, може да има свой независимъ, достаточенъ смысълъ.

Двойна связь между равносилны-тѣ прѣдложенія.

Прѣдложенія-та, които сѫ соединены по начинъ подчинителенъ, составятъ едно неразрывно цѣло, не само потова, че ся свързватъ помежду си съ союзы и мѣстоименія, но главно потова, че едно-то отъ нихъ всякога составлява необходимѫ принадлежность на друго-то по смысълъ-тъ. Така сѫщо и равносилны-тѣ прѣдложенія, кога влизатъ въ составъ на едно цѣло, такожде ся тѣсно соединяватъ помежду си и още съ двойнѫ связь: съ вѫтрѣшнѫ — логическѫ, и съ външнѫ — грамматическѫ. Логическа-та связь ся заключава въ содьржаніе-то имъ, въ пасочваніе-то на всѣко едно отъ нихъ въ частенъ смысълъ къмъ еднѫ коѭ да была общѫ цѣль, — къмъ раскрытіе на еднѫ коѭ да была логическы-главнѫ мысъль.—а грамматическѫ-тѫ имъ связь составляватъ пакъ союзы. Обаче, необходима связь, безъ коѭто не може да стане никакво соединеніе отъ такыва прѣдложенія въ едно цѣло, може да ся нарече само логическа-та, а грамматическа може и да бѫде и да не бѫде между нихъ, — както и дѣйствително ся тя често пропуща, особенно, кога и безъ союзы ся види тя твърдѣ добрѣ отъ смысълъ-тъ на прѣдложенія-та.

Дѣленіе на сочетаніе-то на равносилны-тѣ прѣдложенія.

Наша-та мысъль за всѣкый прѣдметъ ся изражава всякога въ двѣ, отличны едно отъ друго, дѣйствія: ный или утвърждаваме нѣчто за прѣдмета, или нѣчто отричаме за него. Оттука и во взаимны-тѣ отношенія на наши-тѣ частны мысли за всѣкый прѣдметъ, когато тѣ влизатъ въ нѣкоѭ логычечкѫ связь помежду си, всякога ся забѣлѣжватъ двѣ-тѣ имъ различны отношенія: или наши-тѣ мысли сѫ согласны помежду си, или сѫ несогласны и даже противоположны една на другѫ. Споредъ това и сочетаніе-то на равносилны-тѣ прѣдложенія трѣбва да ся раздѣли на два вида: а) на сочетаніе на согласны прѣдложенія, което ся нарича соединително, и б) на сочетаніе на несогласны прѣдложенія, което ся нарича противително.

Цѣль-та както на едно-то, така и на друго-то сочетаніе на прѣдложенія-та е една: да раскрые единѫ коѭ да была логыческѫ мысъль, но разница-та между нихъ ся заключава въ това, че соединително-то сочетаніе всякога раскрыва прѣдмета отъ единѫ само странѫ, — а противително-то отъ двѣ, и притова мало или много противоположны страны.

1)

СОЧЕТАНІЕ СОЕДИНИТЕЛНО.

Въ соединително-то сочетаніе влизатъ изобщо прѣдложенія согласны помежду си, или, въ нѣкое какво да было отношеніе, соприкосновенны едно съ друго.

Такова соединеніе отъ прѣдложенія найчесто има мѣсто: а) тамъ, гдѣто ся описватъ картины отъ природѫ-тѫ и отъ дѣятелность человѣческѫ, изобщо гдѣто ся описватъ прѣдметы, единъ до другъ близкы по положеніе-то въ пространство-то; б) тамъ, гдѣто ся описватъ такыва явленія, които по время-то ся сближаватъ помежду си, и в) наконецъ изобщо тамъ, гдѣто ся раскрыва една коя да была главна мысъль чрѣзъ посрѣдство на другы частны, согласны съ неѭ мысли.

а) Природа-та, както въ цѣло, така и въ свои-тѣ части, прѣдставлява произведеніе въ высокѫ степень худо-

жествено, прѣкрасно. Природа-та на всѣкѫ отдѣлнѫ мѣстность си има своѭ особенѫ физіономіѭ и свое особено вліяніе на характера и на живота на жители-тѣ ѝ. Това е причина-та, гдѣто у всичкы-тѣ писатели ся срѣщатъ толкось много картины отъ природѫ-тѫ во всичкы-тѣ ѝ возможны положенія и видове.

За нагледнѫ логическѫ свьрскѫ на прѣдложенія-та въ такыва описанія служи близно-то положеніе на описуваемы-тѣ прѣдметы въ пространство-то; а грамматическа-та свьрзка ся изрича повечето чрѣзъ нарѣчія мѣстны: *тукъ*, *тамъ*, *понатамъ*, *вждѣ*, *нійдѣ*, и проч. За примѣръ на такыва описанія нека вземемъ описаніе-то на Висошкѫ-тѫ планинѫ:

„Воскачете ся на най высокый вьрхъ на Висошкѫ-тѫ планинѫ и поразгледайте насамъ — натамъ. Прѣдъ васъ *тамъ долѣ* стои градъ Пиротъ, накиченъ съ цвѣтя и лозя, *понатамъ*, като зміѭ, ся извива рѣка Нишава между злачны-тѣ си брѣгове. А *тукъ*, въ планинѫ-тѫ, блещатъ, като огледало, езера отъ дъждовнѫ водѫ. *Нальво* стърчатъ надъ облаци-тѣ голы снѣжны вьрхове, обнизаны съ скалы и грамады, а науспоредъ нихъ ся вые бѣлоглавъ орелъ. На *десно* отъ васъ зѣѭтъ ямы и дълбокы пропасти, въ които съ екотъ и бученѥ скачатъ бързи потоци. *Потамъ* надъ пропасти-тѣ виси высока темна гора — гнѣздо на цѣлы хайдушкы дружины. *Подолѣ* ся видятъ гѫстэци отъ буковы храстѥ, а още понадолѣ и стары дѫбове. А *тамъ* вече и люди ся гнѣздятъ въ лѣсове-тѣ, и овци пасѫтъ по злачны-тѣ стрьмнины, и пастырь ся спуща къмъ веселы-тѣ долины.“ К-овъ.

Пиротъ, Нишава, брѣгове, езера, вьрхове, орелъ, скалы, ямы, пропасти, горы, хайдуци, букашь, дѫбакъ, овци, люди и пр. Какво голѣмо множество прѣдметы, още и найразнообразны прѣдметы, ни ся прѣдставлява тукъ! И обаче, всичкы тыя прѣдметы ся соединяватъ помежду си, както по близкото си положеніе въ пространство-то, така още повече и съ онаѭ вѫтрѣшнѭ свьрзкѫ, по коѭто всичкы они, при всичкото имъ множество и разнообразіе, составляватъ еднѫ само картинѫ — величественѫ-тѫ планинскѫ природѫ на таѭ планинѫ. Всичкы-тѣ частны черты отъ таѭ мѣстность вече не могѫтъ да ся прѣнесѫтъ на другѫ нѣкоѭ мѣстность. Така

и всичкы-тѣ отдѣлны прѣдложенія, които составляватъ това описаніе. сѫ части отъ едно цѣло, — и въ това ся заключава тѣхна-та логыческа свързка. — а грамматическа-та е изразена съ нарѣчія мѣстны: *оттука*, *тамъ*, *долѣ*, *по натамъ*, *а тамъ*, *налѣво*, *надѣсно*.

Въ приведеный примѣръ равносилны-тѣ прѣдложенія ся связватъ не само логыческы, но и грамматическы; но въ слѣдующій примѣръ равносилны-тѣ прѣдложенія нѣматъ никаквѫ грамматическѫ свързка.

Разлюти ся хайдутъ Сидеръ,
Че изрева, като лютъ звѣрь;
Развьртѣ ся, като хала,
На ся спуснѫ върхъ Арапа;
Зкыпѣхѫ въ силны жилы
Двѣ юнашкы люты крьви.
Начена ся страшна борба
Срѣди зимнѫ темнѫ мъглѫ:
Сабя фучи, воздухъ пищи,
Кривакъ трѣщи — поле ечи;
Бѣлъ аждеханъ хрипти, цвили,
Ревѫтъ, сумтятъ руси бивлы...
Били сѫ ся, бѫхтали ся
До три цѣлы дългы часа.
Че наддѣля Сидеръ юнакъ
Съ своя-тъ дрѣновъ дълъгъ кривакъ:
Строши сабѭ дамаскынѭ,
Дългѫ пушкѫ багдаткынѭ,
Аравійскый остъръ маждракъ,
Кѫдрѫ главѫ на чернъ Арабъ;
Падна Арапъ со все силяхъ. Козловъ.

И това е картина, само тая картина не е картина отъ природѫ-тѫ. а отъ дѣятелность человѣческѫ. Общата мысъль на танѫ картинѫ е „борба-та на Сидера съ Арапа.“ Тая борба происходи въ опрѣдѣлено пространство. Така и тукъ логическа-та связь на прѣдложенія-та ся заключава въ това, че всичкы-тѣ прѣдложенія описватъ едно цѣло, опрѣдѣляемо отъ извѣстно пространство; а грамматическа-та связь ся види отъ само себе, затова союзы-тѣ ся изоставены, които быхѫ были тукъ совьршенно лишны.

б) Въ единъ пѫть вьрвятъ млады пашовци,
Въ другый пѫть вьрвятъ черны татаре;

Всѣкый татаринъ по коня ѣзди,
По коня води, по роба кара.
Напрѣдъ имъ идѫтъ до три синджира:
Въ пьрвый синджиръ — мома Калина,
Во вторый синджиръ — мома Малина,
Вовъ третій синджиръ — сама буля имъ.
Калина плаче, Малини дума:
Гдѣ щемъ, Малино, мамѫ да видимъ?
Пакъ буля имъ гы разговаряше:
Мълчи, Калино и ты Малино!
Буля да плаче, буля да жали,
Че си оставя мѫжко-то дѣте...

Змѣй ся й ѕвилъ съсъ вихрушкѫ,
Та издигнѫ тънкѫ Станѫ,
Занесе ѭ въ синьо небо,
Остави ѭ въ теменъ облакъ.
Станина-та стара майка,
Тя слѣдъ Стана текомъ тече,
Текомъ тече, выкомъ выка:
„Ей та тебе, тънка Стано!
Дека мама да та види,
Да та внди, да та чуе?
Тя изъ облакъ майци дума:
Ожени си деветь сына..... Пѣсни.

Въ тыя примѣры ся изображаватъ вече не такыва прѣдметы, които всичкы сѫществуватъ, или ставатъ въ едно и сѫщо время на нѣкое опрѣдѣлено мѣсто, — тукъ не ся описва, а ся расказва, сир. говори ся за такыва прѣдметы, които единъ другъ смѣняватъ и идѫтъ единъ слѣдъ другъ по опрѣдѣленъ редъ во время-то. Слѣдов. тукъ логическѫ-тѫ связь на прѣдложенія-та составлява вече не близость-та на прѣдметы-тѣ по мѣстоположеніе-то, а тѣхно-то постепенно явленіе во время-то. Грамматическѫ связь на такыва прѣдложенія составляватъ обыкновенно союзы: *испьрво, послѣ, подирь, сетнѣ, наконецъ.*

Въ приведены-тѣ примѣры ся содержава расказъ за неповторяемы явленія, още такыва, които идѫтъ единъ слѣдъ другъ въ опрѣдѣленъ редъ по время-то. Но въ свѣтъ-тъ и въ животъ-тъ человѣческый ставатъ много още и такыва явленія, които въ едно опрѣдѣлено время ся извьршаватъ не единъ пѫть, а нѣколко пѫти, и притова не въ строгъ, опрѣдѣленъ редъ по время-то, а както ся падне, така, чтото

всѣко едно изъ нихъ безъ различіе може да бѫде и прѣди и подирь друго-то. Логическо-то отношеніе на прѣдложенія-та, въ които ся заключава такъвъ расказъ, си остава сѫщо-то, както и въ прѣдидущи-тѣ примѣры, сирѣчь, ный си пакъ прѣдставляваме и тыя явленія (така или инакъ), като слѣдующи единъ слѣдъ другъ по время-то; но граммати-ческѫ-тѫ связь на такыва прѣдложенія составляватъ вече другы союзы: *то-то.*

„Явленія, едно отъ друго почудноваты, му (болному) ся прѣдставяваали безпрѣстанно: *то* виждалъ Марина и му за-ржчалъ, да му ушіе сюртукъ новъ,.. *то*, пыталъ, зачто виси на стѣнѫ-тѫ старыя сюртукъ, когато има у него новъ; — *то* му ся струвало, че го мъмре директоръ-тъ, и отгова-рялъ: виноватъ сѫмъ; — наконецъ произносилъ такыва скверны и страшны думы, чтото стара-та домакыня ся даже крь-стила, зачтото никога не была чула отъ него таково нѣчто.“

Това е примѣръ на явленія изъ живота человѣческый, явленія, които попрѣмѣнно, по нѣколко пѫти ся смѣняватъ; а ето примѣръ отъ такыва явленія изъ видимый міръ:

Буря съ мъглѫ небо крые,
Вихры снѣжны вдига и мете:
То, кат' звѣрь, она завые,
То, заплаче, кат' дѣте,
То кат' пѫтникъ закъснѣлый
На прозорецъ затрещи,
То, по покрывъ остарѣлый
Въ сламѫ-тѫ зашумоли.

Буря — то завые, — то заплаче, — то затрещи, — то въ сламѫ-тѫ зашумоли, — очевидно, всичкы тыя дѣйствія на буріѫ-тѫ ся извьршаватъ не веднажь, а нѣколко пѫти, — и притова, не всякога опрѣдѣлено въ оный поредокъ, въ какъвто, като за образецъ, гы е размѣстилъ тукъ поетъ-тъ, зачтото всѣко едно отъ нихъ може безъ различіе да бѫде прѣдшествующе и послѣдующе относително къмъ друго-то.

в) Наконецъ соединително-то сочетаніе на прѣдло-женія-та има мѣсто тамъ, гдѣто ся раскрыва една каква да была обща мысъль чрѣзъ посрѣдство-то на другы частны, согласны съ неіѫ мысли.

„Проданъ въ праздничны-тѣ си дрѣхы бѣ много хубавъ. Той стане рано въ недѣлѫ, намаже си съ масъ пантофе-

тѣ; обуе си новы-тѣ бѣлы беневреци; облѣче си шаренѫ-тѫ леценѫ ризѫ; тури на главѫ-тѫ новѫ-тѫ си агнешкѫ шапчицѫ; запаше червенъ-хримизенъ поясъ; засуче си черны-тѣ мустачкы и иде въ черквѫ да ся прѣкрьсти.“ К-овъ.

Въ тоя примѣръ всичкы-тѣ прѣдложенія въ граматическый смысълъ сѫ равносилны помежду си; но въ логическо отношеніе между нихъ е една само главна мысъль: „Проданъ въ праздничны-тѣ си дрехы бѣ много хубавъ.“ Всичкы-тѣ другы прѣдложенія составляватъ само частно-то развитіе на таѭ мысъль, — и въ това ся заключава логическата имъ связь, а грамматическы нѣкои отъ нихъ ся связватъ чрѣзъ союзъ: *и*.

Съ природѫ-тѫ само той (Гете) дѫхалъ, живѣлъ,
Что си шушнѫтъ вадичкы-тѣ разумѣлъ,
Что сь шьпнѫтъ древесны листа разбиралъ,
И чуялъ, какъ никнѫтъ въ поле-то трѣвы-тѣ,
И какъ по небо-то ся движѫтъ звѣзды-тѣ,
И съ него хортували въ море волны-тѣ.

И въ тоя примѣръ, въ логическо отношеніе, е една само главна мысъль: „Съ природѫ-тѫ само той дѫхалъ, живѣлъ,“ а всичкы-тѣ другы нѫкъ служатъ само за частно развитіе на таѭ мысъль. Что си шушнѫтъ вадичкы-тѣ, что си шьпнѫтъ дрьвесны листа, какъ никнѫтъ трѣвы-тѣ, ся движатъ звѣзды-тѣ, въ море волны-тѣ, — всичко това сѫ частны явленія отъ природѫ-тѫ, за комѭто въ пьрвыя стихъ ся говори вообщо. Грамматическѫ связь на нѣкои отъ тыя прѣдложенія составлява тукъ союзъ — *и*.

Случава ся, равносилны-тѣ прѣдложенія, които раскрыватъ еднѫ главнѫ мысъль, като сѫ согласны въ общо-то содержаніе, въ частность да заключаватъ мъничкѫ противоположность. Въ такъвъ случай грамматическѫ-тѫ связь на соединяемы-тѣ прѣдложенія составляватъ союзы: *не токо, но и*, *още*, а още.

„*Не токо* жители-тѣ отъ околны-тѣ градове и села въ свои-тѣ радости, и горести посѣщаватъ Рылскѫ-тѫ обитель, *но и* другы отъ найдалечны-тѣ мѣста изъ Българіѭ дохождатъ тамъ на поклоненіе.“

Въ тоя примѣръ сѫ двѣ прѣдложенія, тыя и двѣ-тѣ раскрыватъ еднѫ общѫ мысъль: „Рылскѫ-тѫ обитель по-

сѣщаватъ твьрдѣ много поклонници.“ Въ нихъ послѣднето прѣдложеніе усилва собственно подлежаще-то на пьрво-то прѣдложеніе, и, между друго, въ само-то това подлежаще, което е общо и за двѣ-тѣ прѣдложенія, ся заключава и мъничкѫ противоположность: не токо жители-тѣ отъ околны-тѣ градове, сир. *ближни-тъ*, но и другы-тѣ — *далечны-тъ* жители ѣ посѣщаватъ.

„Знаѣ, че азъ съ мои-тѣ несмыслены и незрѣлы сочиненія сѫмъ нанесълъ огорченіе на мнозинѫ, *а* другы сѫмъ *още и* вооружилъ противъ себе.“

Тукъ послѣдне-то прѣдложеніе усилва сказуемо-то на пьрво-то. Въ понятія-та — *сѫмъ огорчилъ* и *вооружилъ* — ся заключава малка противоположность; въ пьрво-то ся говори само за чувство-то, а въ послѣдне-то не само за чувство-то, но и за дѣло-то, което соотвѣтствува на това чувство.

ВИНОСЛОВНО СОЧЕТАНІЕ.

Къмъ соединително-то сочетаніе на равносилны-тѣ прѣдложенія, които раскриватъ единѫ главнѫ мысъль, ся относи и така-нарицаемо-то винослóвно сочетаніе. Това сочетаніе ся отличава отъ другы-тѣ съ това, че въ него частны-тѣ прѣдложенія всякога ся относятъ едно къмъ друго, като причина къмъ слѣдствіе и като слѣдствіе къмъ причинѫ, — а таково-то отношеніе и составлява тѣхнѫ-тѫ логическѫ связь. Навремени въ такова сочетаніе причинны-тѣ прѣдложенія бываатъ само подчинены прѣдложенія, както видѣхме това, когато правехме разборъ на придавочны-тѣ обстоятелствены прѣдложенія; но навремени ся являватъ и во формѫ на грамматическы равносилны прѣдложенія.

Винословно-то сочетаніе ся дѣли а) на причинно и б) на условно. Еднородность-та на тыя сочетанія ся заключава въ това, че въ нихъ частны-тѣ прѣдложенія всякога ся относятъ едно къмъ друго, като причина къмъ слѣдствіе и като слѣдствіе къмъ причинѫ; а разница-та между нихъ е тая, че въ причинно-то сочетаніе всякога ся раскрыва такава причина, която е, или, поне, трѣбва да е — изобщо причина положителна, а въ условно-то ся раскрыва причина возможна, сир. такава, която може да

бѫде и може и да не бѫде, — и споредъ това и самы-тѣ ѝ слѣдствія могѫтъ да ся осѫществятъ и да ся не осѫществятъ.

а) Причина-та быва: дѣйствующа, съ силѫ-тѫ на коѭто ся нѣчто прави, — побудителна, по поводъ на коѭто ся нѣчто прави, — и конечна, за коѭто ся нѣчто прави. Всичкы тыя причины безъ различіе могѫтъ да влизатъ въ составъ на причинно-то сочетаніе.

Грамматическѫ связь на това сочетаніе составляватъ союзы-тѣ: *че*, *зачтото* (тыя союзы ся употрѣбляватъ, кога слѣдствіе-то стои прѣди причинѫ-тѫ), *затова*, *оттова*, *понеже — то*, *така*, *итака*, *слѣдователно* (тыя союзы ся употрѣбляватъ, кога причина-та стои прѣди слѣдствіе-то). При конечнѫ-тѫ причинѫ грамматическѫ связь между прѣдложенія-та составлява союзъ — *да*.

„Римска-та имперія узнала, че има Славяне, *зачтото* тѣ дошли и разбили ѝ легіоны-тѣ.“

Чювали, стваряй и безъ дѣлъ мѣри,
Нъ си припазвай, русы-тѣ бивлы,
Че тукъ въ дубравы мечка си ходи,
Говеда граби, въ горы гы носи. Козловъ.

Въ тыя примѣры ся раскрыва дѣйствующа-та причина, и всѫдѣ слѣдствіе-то стои прѣди причинѫ-тѫ.

„Разумѣваніе-то въ дѣте-то составлява главныя-тъ прѣдметъ на воспитаніе-то; *затова* родители-тѣ трѣбва всячески да ся стараѭтъ да поддьржатъ въ него любовь къмъ ученіе.“

„*Понеже* нозѣ-тѣ не щели вече да ходятъ, ржцѣ-тѣ да работятъ, уста-та — да ядѫтъ, очи-тѣ — да гледатъ, *то* всичко-то тѣло и всичкы-тѣ удове хванѫли да вѣнѫтъ и малко по малко да умиратъ.“

Въ тыя сложны прѣдложенія ся изражава пакъ дѣйствующа причина, — но тукъ слѣдствіе-то стои вече подирь причинѫ-тѫ.

Азъ, старче, отивамъ да си отпочинѫ,
А ты, ако щешь, захвани да приказвашь:
Овчаре-тѣ вечь тя видѣхѫ отъ върхове-тѣ;
Тамъ нѣкаквы старцы на пѫтя стоятъ;
Па ето дѣца и жены!

Тукъ въ послѣдни-тѣ три стиха ся излага побудителната причина за приказване, за което ся говори во 2-ый стихъ. Причина-та е тукъ поставена подирь слѣдствіе-то. Грамматическа-та связь е пропустнѫта и замѣнена е съ двоеточіе, както става това всякога въ причинно-то сочетаніе, именно — кога ся пропущатъ союзы-тѣ.

Богъ да убіе, Невенко,
Твои-тѣ стары кумове,
Че тя Невенко крьстихѫ,
Да вѣнѫтъ лиде за тебе.

Тукъ, въ послѣдне-то прѣдложеніе, ся излага конечнѫ-тѫ причинѫ за дѣйствіе-то, изразено во второ-то прѣдложеніе.

Въ условно-то сочетаніе грамматическа-та связь ся изражава съ союзы: *Ако — то*, *кога — то*, *ли*.

„*Ако* е тихо езеро-то, *то* высокы-тѣ тополи, что стоятъ по брѣгове-тѣ му, ся отражаватъ во водѫ-тѫ, като въ огледало.“

Прострѣ ли то другому ржкѫ,
Скрый ся звѣздо у мъглѫ. Геровъ
Деветь годины да лежишь.
Кога на хортѫ не сѣдишь. Пѣсень.

Ето и другъ примѣръ:

На сѫдіѫ *ли* ся оплакахъ,
Сѫдіа не мя сожали;
Къмъ началникъ *ли* прибѣгнѫхъ,
Началникъ мя не утѣщи. Козловъ.

Во всичкы тыя примѣры сочетаніе-то е условно; въ два-та пьрвы примѣра причина-та стои прѣдъ слѣдствіе-то, а въ послѣднія-тъ слѣдствіе-то стои прѣди причинѫ-тѫ. — „Ако е тихо езеро-то... прострѣ ли то другому ржцѣ.. кога на хортѫ не сѣдишь,“ — всичкы тыя примѣры сѫ такыва, чтото въ дѣйствителность може и да гы нѣма, когато ся говори за нихъ; но всичкы они могѫтъ да бѫдѫтъ, и бываватъ, — и тогава ся осѫществляватъ и самы-тѣ слѣдствія, споредъ до колкото е вѣрна тѣхна-та условна причина.

Возъ това въ условно-то сочетаніе ся забѣлѣжва още и оная особенность, че въ него ся всякога раскрыва, и по вѫтрѣшно-то значеніе, другъ родъ причина, именно — причина посрѣдствующа, или, както ѫ още наричатъ,

орудна, съ помощь на коѣто нѣчто произволи дѣйствующата причина. Така въ 1-ый примѣръ за условнѫ причинѫ е поставена *тишина-та* на езеро-то, но тя не е дѣйствующа причина, тъсь причинѫ составляватъ тамъ тополи-тѣ, — а е причина посрѣдствующа: тополи-тѣ инакъ не могѫтъ да ся отражаватъ во водѫ-тѫ, като въ огледало, освѣнь при тишинѫ тѫ на езеро-то. Во 2-ый примѣръ дѣйствующѫ причинѫ составлява не ржка-та, а лице-то, което чрѣзъ ржкѫ-тѫ нарушава вѣрность-тѫ. Въ 3-ій примѣръ условна причина е поставена недьржаніе-то на хортѫ-тѫ, но и това пакъ не е дѣйствующа-та причина, а само посрѣдствующа причина, поради коѣто лице-то (дѣйствующа-та причина) е дължно да лежи деветъ години.

2)

СОЧЕТАНІЕ ПРОТИВИТЕЛНО.

Въ противително-то сочетаніе влизатъ прѣдложенія, които изобщо сѫ въ нѣчто несогласны помежду си, или даже право противорѣчатъ едно другому. За грамматическѫ связь на такыва прѣдложенія повечето служатъ союзы: *но*, *а*, *въ то-время-когато*, *напротивъ*.

Противително-то сочетаніе ся дѣли: а) на противоположно, б) на противително-отрицателно и в) на противително-ограничително.

а) Противоположность между прѣдложенія-та быва двояка: пълна, кога въ нихъ ся строго противополагатъ едно на друго и подлежащи-тѣ, и сказуемы-тѣ, и непълно, кога въ нихъ ся противополагатъ само едни-тѣ сказуемы. Сочетаніе-то на противоположны-тѣ прѣдложенія отъ пьрвыя-тъ родъ има логическѫ цѣль: да докаже справедлива ли е или несправедлива извѣстна мысъль чрѣзъ заключеніе отъ противоположно-то, а сочетаніе-то на противоположны-тѣ прѣдложенія отъ вторыя-тъ родъ има за логическѫ цѣль: подобрѣ да изясни, или поживо да изобрази единъ прѣдметъ чрѣзъ сопоставленіе-то му съ другъ прѣдметъ, който совьршенно разнствува отъ него въ нѣкое качество, дѣйствіе или состояніе.

Да пріимашь съ умъ е полезно,
А да пріимашь безъ умъ е вредно.

Това е примѣръ отъ пълно противоположеніе. Тукъ противоположны подлежащи сж: *пріиманіе съ умъ* и *пріиманіе безъ умъ*, и противоположны сказуемы сж: *полезно* и *вредно*. Кога, откакъ прочетемъ горно-то, бы ны попытали: полезно ли е да пріимашь? ный бы отговорили: *съ умъ* да пріимашь е полезно, а *безъ умъ* да пріимашь е вредно. А зачто послѣдне-то пріиманіе е вредно, сир. на какво основаваме ный такова заключеніе? На тая сѫщѫ мысъль, че пріиманіе *съ умъ е полезно*. Основаніе-то на всичкы-тѣ заключенія отъ противоположно-то ся намира въ слѣдующѫ-тѫ несумнѣннѫ истинѫ: *каква-то е причина-та, такыва трьбва да бѫдѫтъ и нейны-тъ слъдствія*. Сега ако знаемъ, че пріиманіе *съ умъ* е совьршенно противоположно на пріиманіе *безъ умъ*, то и слѣдствія-та, или дѣйствія-та на едно-то и на друго-то пріиманіе трѣбва такожде да бѫдѫтъ противоположны едно на друго. А по тоя начинъ излиза, че ако пріиманіе-то съ умъ *е полезно*, то пріиманіе-то безъ умъ е вече непрѣмѣнно *вредно*. Изъ тоя логическій разборъ на пълно-то противоположно сочетаніе ся открыва, че тукъ найважно-то обстоятелство е, да бѫдѫтъ строго и совьршенно противоположны едно на друго подлежащи-тѣ въ соединены-тѣ прѣдложенія — а противоположность-та между сказуемы-тѣ тогава ще ся яви вече отъ само себе.

Въ когото има совѣсть и законъ,
Той не краде и не измамва,
Въ какѫвто нуждѫ и да бѫде онъ;
А крадлю дай и милліонъ,
Той да краде пакъ не прѣстанва.

Това е пакъ примѣръ отъ пълно противоположеніе. Тукъ противоположны подлежащи сж: *честный человѣкъ* и *крадецъ*, — а противоположны сказуемы сж: *не краде*, *не измамва* и *да краде непрестанва*. Отношеніе-то на двѣ-тѣ сложны прѣдложенія е тукъ сѫщо-то, както и въ пьрвыя примѣръ. Писатель-тъ е ималъ на видъ да докаже, че крадецъ-тъ краде не отъ нуждѫ, а отъ страсть къмъ кражбѫ-тѫ, — и за тыѫ цѣль той му противопоставя честныя человѣкъ. Честный человѣкъ въ никоѫ нуждѫ не краде; слѣдователно, крадецъ-тъ краде не отъ нуждѫ, а отъ нѣкое друго, притова противоположно побужденіе, именно отъ страсть къмъ

кражбѫ-тѫ. А ето примѣры отъ непълно противоположеніе:

Азъ сѫмъ сытъ, а у другого
Въ торбѫ-тѫ нѣма залъгъ хлѣбъ.
По пѫтя гледамъ азъ дѣца
Подрани, босы, полуголы;
А азъ одеждѫ и защитѫ
Намирамъ всякогъ у свои.
Па другъ, несчастенъ и не зиае,
Гдѣ да си подслони главѫ-тѫ;
А мене мя дома очаква
Дюшекъ, на който сладко спіѫ.
Па друго сирото безъ пригледъ,
И по незнаніе грѣши;
А мене учатъ имя Божіе
Въ молитвѫ выну да повтарямъ.

Тема-та на всичкы тыя противоположенія е слѣдующа-та: „азъ сѫмъ счастливо дѣте.“ За да раскрые и очивѣстно да си прѣдстави таѫ мысъль, дѣте-то изброява частны-тѣ обстоятелства на своя животъ, и во всичкы-тѣ случаи противополага состояніе-то си срѣща состояніе-то на другы-тѣ дѣца, които въ тоя случай ся намиратъ совсѣмъ въ другѫ, противоположнѫ обстановкѫ. Очевидно, че тукъ во всичкы-тѣ прѣдложенія ся противополагатъ само сказуемы-тѣ; а въ подлежащи-тѣ, сир. въ лице-то на говоряще-то дѣте и въ лице-то на дѣца-та, които това дѣте сравнява съ себе си, не ся исказва никаква противоположность. Ясно е, че во всичкы такыва противоположенія прѣдложенія-та ся относятъ едно къмъ друго вече не като доказуваѫщи къмъ доказуваемы, а като изясняѫщи къмъ изясняемы.

Черны-тѣ стѣны на влажнѫ темницѫ
Плѣсень облѣкла, покрыла мокрица;
Падатъ и капкы ядовны отъ свода....
А задъ стѣнѫ-тѫ ликува природа.
Врьзка отъ сламѫ лежи исподъ мене,
Червеци пѫплатъ по неѫ. Съ гнусеніе
И съ растреперянѫ ржкѫ отвьрлихъ
Жабѫ омразѫ и гнуснѫ отъ неѫ;
А изъ кулѫ-тѫ ся видятъ и вады
Быстры, и гѫсты горы, и ливады.
Охнахъ отъ сьрдце студено и болно,
Глясъ ми отиде на халосъ, безплодно;
Глухо оковы-тѣ ми зазвънтяхѫ,
А задъ стѣнѫ-тѫ косове запѣхѫ. (Затворникъ).

Въ тыя стихове ся противополага состояніе-то на затворника, който страдае въ темницѫ-тѫ, срѣща състояніе-то на ликуѫщѫ-тѫ природѫ, която е около темницѫ-тѫ му. Очевидно е, че и тукъ во всичкы-тѣ противополагаемы предложенія ся противополагатъ само сказуемы-тѣ; а между подлежащи-тѣ — затворникъ-тъ и природѫ-тѫ со всичкы-тѣ и частны явленія — нѣма никаквѫ противоположность.

б) Въ противителпо-отрицателно-то сочетаніе влизатъ такыва предложенія, отъ които едно-то совършенно уничтожава друго-то. Логыческа-та цѣль на това сочетаніе е, — да отхвьрли лъжовнѫ-тѫ мысъль, въ коѭто нѣкой бы могълъ да ся заблуждава, или, покрайней мѣрѣ, да ся сумнява. Затова противорѣчивы-тѣ предложенія въ това сочетаніе ся относятъ едно къмъ друго, като отрицаѫщи-справедливы къмъ отрицаемы-лъжовны.

Щѫ возсѣднѫ коня,
Коня вихрогоня,
Щѫ припуснѫ, полетѫ
Прѣзъ поля и прѣзъ моря
Въвъ странѫ далечнѫ;
Щѫ догоня и повърнѫ
Моѭ младость.
Но, увы, не стига ся
Невозвратно-то.

Коя гора отъ коѭ поболѣ?
Даль елхова, или брьшлянова?
Найболѣ е гора брьшлянова;
Ал' не може сама да ѭ бѫде,
Возвива се возъ горѫ елховѫ. Пѣсень.

„Ще излази та сирота (майка-та на загыналый сынъ) всѣкой день на пазара и всѣкого ще занича и изгледва въ очи-тѣ, нѣма ли между нихъ мило-то ѝ чедо; но много ще минатъ прѣзъ града чужденци, и вѣчно не ще има между нихъ милый ѝ сынъ.“

Во всичкы тыя примѣры послѣдни-тѣ предложенія совършенно уничтожаватъ мысли-тѣ на предшествующи-тѣ имъ предложенія.

До противително-отрицателно-то сочетаніе ся относи още раздѣлително-то сочетаніе, на което граммати-ческѫ формѫ составляватъ союзы: *или-или*, *дали-или*. Ло-

гическа-та особеность на това сочетаніе состои въ това, че тукъ сѧ сопоставляватъ нѣколко отдѣлны мысли, които сѫществуватъ още въ прѣдположеніе, — но такыва мысли, чтото, кога сѧ утвърди или осѫществи една отъ нихъ, то всичкы-тѣ другы непрѣмѣнно сѧ уничтожавитъ. Напр. *Или* полковникъ, *или* покойникъ. Посл. Ако утвърдимъ едно-то положеніе въ таѩ пословицѫ, то друго-то вече отъ само себе сѧ уничтожава: ако бѫде полковникъ, то не ще бѫде покойникъ, — и наопакы: ако бѫде покойникъ, то вече не ще бѫде полковникъ.

Или, ето още примѣръ отъ раздѣлително сочетаніе, гдѣ единъ поетъ гадае за смьрть-тѫ сѧ:

Иль чума ще мя устрѣли,
Или холера порази,
Иль мразъ ще измрази,
Или пожаръ ще мя задуши,
Или въ горѫ-тѫ ножь злодѣя
Нечаяно ще мя промуши,
Или отъ скукѫ заболѣѫ.

Нѣма сумнѣніе, че той можеше да умрѣ отъ всякѫ еднѫ отъ тыя смьрти отдѣлно, — но да умре отъ всичкы-тѣ, разумѣва сѧ, не можеше. — защото за человѣка не бываатъ и двѣ смьрти. Слѣдоват. ако сѧ случеше макаръ едно кое да было отъ тыя прѣдположенія, то всичкы-тѣ другы отъ само себе трѣбва да сѧ уничтожатъ, да останатъ несбѫдны.

Кога ти врьстници видѫ,
Или нейдѣ твоѫ-тѫ приликѫ,
Или ти име отъ нѣкой чуѫ,
Щѫ вянѫ, сѫхнѫ, кат' мьртвица. Козловъ.

Тукъ сѫ три прѣдложенія, отъ които всяко едно трѣбва да уничтожи другы-тѣ, ако сѧ утвърди едно-то.

в) Въ противително-ограничително-то сочетаніе влизатъ прѣдложенія, които по толкось противорѣчатъ едно другому, чтото едно-то отъ нихъ само ограничава друго-то, или го отрича не напълно, а само отчасти, — тѫй чтото подирь това ограниченіе, или частно отрицаніе, отрицаемо-то прѣдложеніе сѧ остава пакъ въ обыкновенѫ-тѫ силѫ. Логыческа-та цѣль на сочетаніе-то отъ такыва прѣдложенія е — подобрѣ да изясни главныя-тѣ

прѣдметъ отъ-къмъ частны-тѣ му страны. Особенѫ граматическѫ формѫ на това сочетаніе составляватъ союзы: *токо-что*, *токо*, *освьнь*, и союзы, нарицаемы уступителны: *макаръ*, *нека*, *истина*, *обаче*, *совсичко това*, *впрочемъ*.

Не види ся на небо ни луна,
Ни бляскавы звѣзды, и ничто
Не нарушава нощнѫ тишинѫ;
Токо вълкъ нейдѣ ся провыкне,
И вѣрный песъ, пазитель на овци-тѣ,
На гласъ му дерзко ся откликне,
И съ туй на мигъ мълчаніе ся прѣсекне.

Тукъ послѣдни-тѣ три прѣдложенія правятъ като частно исключеніе отъ общѫ-тѫ мысъль на прѣдидущи-тѣ стихове: „ничто не нарушава нощнѫ тишинѫ“ — но подирь това тя си остава въ обыкновеннѫ-тѫ силѫ.

Іоще да ти кости оставя
Далечь отъ родиннѫ си странѫ,
Кать че на вѣкъ да тя забравѫ,
За да н' тя никога споменѫ;
Ахъ, не тя забравямъ на вѣки,
Живъ си и правъ стоишь прѣдъ мене. Козловъ.

Тукъ пьрвы-тѣ прѣдложенія прѣдставляватъ въ себе прѣпятствіе за утвьржденіе на послѣдни-тѣ, но и при всичко това тыя ся утвьрдяватъ во всичкѫ-тѫ си силѫ.

Наконецъ, до ограничително-то сочетаніе ся относятъ всичкы сочетанія, извѣстны подъ имя уступителны, въ които противителны-тѣ прѣдложенія заключаватъ въ себе мысъль, ако и справедливѫ, а навремени още и посилнѫ, противу мысъль-тѫ на логическы главно-то прѣдложеніе, — но и при всичко това тя не ся уничтожава. Тая противоположность на мысли-тѣ ся открыва тукъ въ това, че въ главно-то прѣдложеніе ся являватъ всякога слѣдствія, противоположны на мысли-тѣ въ соединяемо-то съ него уступително прѣдложеніе.

Макаръ да слушатъ всѣкѫ глупость
На Согове-тѣ не е сродно;
Тось пѫть, *обаче*, ты (жабы) послушалъ Зевсъ.
Крыловъ.

Тукъ уступително-то прѣдложеніе содьржава мысъль посилнѫ, сравнително съ другѫ-тѫ мысъль, что е въ главно-

то прѣдложеніе, — и обаче първо-то прѣдложеніе никакъ не уничтожава послѣдне-то. „Да слушатъ всѣкѫ глупость на богове-тѣ не е сродно;“ оттука право бы слѣдовало, че богове-тѣ нѣма да послушатъ глупавѫ-тѫ молбѫ на жабы-тѣ; обаче на дѣло излѣзло противно слѣдствіе: „тось пѫть, обаче, гы послушалъ Зевсъ.“

А крадлю дай *и* милліонъ,
Той да краде, не прѣстанва.

Цѣль-та на кражбѫ-тѫ е придобываніе пары. Сега ако дадешь крадлю пары цѣлъ милліонъ, — рекли бы, че не ще има вече закакво да краде, и затова той, като по невольѫ, трѣбва да ся остави отъ кражбѫ-тѫ. Обаче, на дѣло пакъ излиза противно слѣдствіе: „той да краде пакъ не прѣстанва.“

Усмихнѫлъ ся Олегъ, чело-то му, обаче,
И погледъ-тъ ся омрачили съ мысъль.

Отношеніе-то на уступително-то прѣдложеніе въ тоя примѣръ е сѫщо такова, каквото е и въ оныя, които разгледахме.

За общѫ темѫ на всичкы-тѣ уступителны сочетанія служатъ слѣдующи-тѣ истины: наши-тѣ умственны заключенія, ако да сѫ и вѣрны, не ся срѣщатъ всякога съ дѣйствителный животъ; всѣко правило може да има свое исключеніе; при всѣкѫ правѫ, общѫ причинѫ на извѣстно дѣло може да има другѫ, косвенѫ или случайнѫ, които производи дѣйствія, совсѣмъ противоположны на първѫ-тѫ причинѫ.

ПЕРІОДЪ.

(Особенъ видъ прѣдложенія по обемъ и по формѫ.)

Понятіе за періодъ-тъ и за періодическѫ-тѫ рѣчь.

Періодъ е дума гръцка: въ прѣводъ на нашъ языкъ значи — кржжецъ.

Періодъ ся нарича такова прѣдложеніе, което ся отличава съ особенѫ распространенность, округлость и завьршенность на еднѫ мысъль. Расположеніе-то на членове-тѣ въ періода ся отличава съ особенѫ искусственѫ разстановкѫ. Цѣль-та на таѭ искусственность е да ся достигне до возможно повысокѫ стройность както въ развитіе-то и теченіе-то на самѫ-тѫ мысъль, така още и во външне-то ѝ изображеніе, — въ тѣченіе-то на самѫ-тѫ рѣчь, която ся подчинява тукъ на нѣкакъвъ размѣръ (*), който ся заключава въ извѣстны пунктове, или отдѣленія. Оттова цѣль-та на самый періодъ е да дѣйствува не само на умъ-тъ, но и на чувства-та и слухъ-тъ на слушателя, или на читателя. Рѣчь, която состои повечето отъ періоды, ся нарича періодическа, за отличіе отъ рѣчь отрывиста (лаконическа), която ся образува отъ отдѣлны, самостоятелны, мало-много краткы изображенія (**)

Понятіе за простый и сложный періодъ.

Въ періодъ-тъ обыкновенно различаватъ два рода: періодъ простъ и сложенъ. періодъ простъ ся нарича едно просто распространено прѣдложеніе. За отличителенъ признакъ на което служи негова-та пълнота и завьршенность въ из-

(*) Arithmon echi i en periodis lexis. Arist. Reth. lib. III. C. IX. Orator sic illigat sententiam verbis, ut eam numero quodam compectatur, et astricto et soluto. Numerus autem in continuatione (така Цицеронъ нарича періодическѫ-тѫ рѣчь) nullus est: distinctio et aeqvalium, et saepe variorum intervallorum percussio numerum conficit. Cic. de Orat. lib. III. C. 43.

(**) Періодъ и рѣчь періодическа сѫ были въ голѣмо употрѣбленіе у древни-тѣ Грьци и Римляне. Отъ поновы-тѣ народы съ най голѣмѫ охотѫ сѫ пріели, и повече отъ всичкы-тѣ употрѣбляватъ періодъ Нѣмци-тѣ.

раженіе-то на едиѫ мысъль. Періодъ сложенъ ся нарича сложно прѣдложеніе съ слѫщій отличителенъ признакъ. Ный ще разгледаме само сложныя-тъ періодъ.

Составъ на сложный періодъ.

Сложный періодъ, изъ колкото прѣдложенія и да состои той, всякога има двѣ главны части, отъ които една-та содьржава мысли доказваѫщи, или изясняѫщи, — а другата — мысли доказваемы, или изясняемы. Оная отъ тыя части, която захваща пьрво-то мѣсто въ періода, ся нарича повышеніе (protasis), а оная, която захваща второ-то мѣсто, ся нарича пониженіе (apotasis). Тыя двѣ главны части отъ періода наймного способствуватъ да ся образува въ него, така нарицаемый, кръжецъ въ мысли-тѣ и думы-тѣ, което показва и само-то названіе „періодъ.“ Повышеніе-то и пониженіе-то могѫтъ да вмѣстяватъ въ себе си по нѣколко другы членове, или прѣдложенія, които, по смысълъ-тъ, всякога оставатъ за второстепенны по отношеніе къмъ тыя двѣ главны части отъ періода, — но, по грамматическѫ формѫ, могѫтъ да бѫдѫтъ и равносилны, и подчинены прѣдложенія. Впрочемъ, тая доста обыкновена принадлежность на періода не му е необходима-та принадлежность. Стародревни-тѣ срѣдне-то число на сложный періодъ опрѣдѣлявали съ количество четыри: но, „по крайней мѣрѣ,“ казвали они, „періодъ трѣбва да има два члена.“ Періодъ, който состои само отъ два члена, ся нарича двоечленъ, отъ три — троечленъ, а періодъ, въ който ся заключаватъ нѣколко членове, ся нарича многочленъ:

Правила за построеніе-то на періоды-тѣ.

За да добыемъ поопрѣдѣлено понятіе за искусственно-то построеніе на періоды-тѣ, трѣбва да ся запознаемъ колкогодѣ съ правила-та, които даватъ учены-тѣ люди за составеніе-то имъ. Ето нѣколко отъ нихъ, повече нужны за наше знаніе:

1) „Періодъ трѣбва да има единство, сир. частны-тѣ мысли, които ся заключаватъ въ него, трѣбва да иматъ вѫтрѣшнѫ, необходимѫ связь съ главнѫ-тѫ мысъль и да соста-

вляватъ едно цѣло. Външня-та связь на прѣдложенія-та чрѣзъ посрѣдство на союзы-тѣ не може да си поручава за вжтрѣшніѫ-тѫ.“

2) „Отдѣлны-тѣ части на періода трѣбва да бѫдѫтъ размѣстены така, чтото главны-тѣ мысли, като главны-тѣ лица на едня картиня, да бѫдѫтъ поставены на найвидно-то мѣсто, и всичкы-тѣ мысли да слѣдуватъ една слѣдъ другѫ по степень на тѣхнѫ-тѫ важность. Особенно единъ періодъ не трѣбва да ся начева отъ поважнѫ-тѫ мысъль и да ся свьршва на помалко важнѫ-тѫ. Трѣбва да гледаме, каквото гласъ-тъ постоянно до самыя край да возраства, и да задьржаме за въ края на періода не само подългы-тѣ му членове, побогатѫ-тѫ мысъль, но и погласовиты-тѣ и благозвучны думы. Тогава періодъ-тъ дѣйствува съ удвоенѫ силѫ на слуха и чувства-та на слушателя.“

3). „Распространеніе-то на періода не трѣбва да прѣпятствува на лесно-то му и свободно разумѣваніе. Необходимо е да има въ него толкось мѣста за почивкѫ, колкого е нужно на читателя, да може въ края да си припомни начало-то и всичкый ходъ на мысли-тѣ. Второстепенны-тѣ прѣдложенія не трѣбва да бѫдѫтъ ни много натрупаны, ни твьрдѣ еднообразны.“ *)

Видове на сложный періодъ.

Колкото формы и видове има сложно-то прѣдложеніе, толкова формы и видове може да има и періодъ-тъ. Поупотрѣбителны періоды бываватъ:

1) Причинны, въ които една-та отъ главны-тѣ части заключава въ себе основаніе, или причина, а друга-та —слѣдствіе отъ това основаніе, или произведеніе отъ таѩ причинѫ. За служебны думы при образованіе-то на тыя періоды служатъ причинны-тѣ союзы: *зачтото*, *понеже-то* и пр.

„Той (писатель, който описва черня-тѫ страня на живота) нѣма да собере народны ржкоплесканія; той нѣма да види признателны сльзы и единодушенъ восторгъ отъ души

*) Гейзе, Орат. и поетъ.

отъ него самаго возволнованы; той нѣма да ся позаборави въ сладко обаяніе отъ звуци отъ него истъргнаты; той нѣма да избѣгне наконецъ отъ современный сждъ, който ще почете за ничтожны и низкы неговы-тѣ созданія, ще му назначи мѣсто между оныя писатели, които оскърбяватъ человѣчество-то, ще му придаде качества на описаны-тѣ отъ него герои, ще му отнеме и сърдце, и душж, и божественный пламень на таланта му. *Зачтото* не признава современный сждъ, че еднакво сж чудны стъкла-та, които прозиратъ въ слънца-та и оныя, които прѣдаватъ движеніе-то на незабѣлѣженны-тѣ насѣкомы; *зачтото* не признава современный сждъ, че ся трѣбва много душевна глубина, за да озаришь картинж, вземенж отъ прѣзрѣнный животъ, и да ж возведешь въ перлъ на созданія-та; *зачтото* не признава современный сждъ, че высокый, восторженный смѣхъ е достоинъ да стжпи въ единъ редъ съ высоко-то лирическо движеніе, и че има цѣла пропасть между него и между кривленіе-то на балаганный скоморохъ.“ Гог. *)

Тема на тоя періодъ е слѣдующа-та: Писатель-художникъ, който описува черж-тж странж на живота, посрѣща не одобреніе, не восторгъ, а прѣзрѣніе отъ странж на общество-то, — тая мысъль ся развива тукъ въ първж-тж точкж, която составлява отъ себе повышеніе-то на періода. Втора-та точка составлява пониженіе-то, и заключава въ себе основаніе за мысли-тѣ, които ся изразены въ повышеніе-то. Грамматическа-та связь на повышеніе-то съ пониженіе-то е изразена чрѣзъ повторенный нѣколко пжти союзъ — *зачтото*. По составъ-тъ, тойзи періодъ е многочлененъ, а по обемъ-тъ — значително распространенъ.

*) Въ тоя отдѣлъ ся памѣрихме принудены да прѣведемъ за періоды-тѣ образци отъ писатели сродны намъ по языкъ-тъ. Инакъ не можехме да направимъ, зачтото по языкъ-тъ си още нѣмаме такыва образцовы писатели. Слѣдователно, или трѣбваше да пишемъ голы правила безъ примѣры за разны-тѣ видове на періода, което е противно на плана на това словосочиненіе, или трѣбваше совършенно да пропустнемъ това отдѣленіе за періода; но тогава ся ощърбяваше сочиненіе-то, и ученикъ-тъ не бы ималъ откждѣ да займе понятіе за періода, по причинж пакъ на нашж-тж бѣдность книжовнж. По таіж причинж ный ся рѣшихме подобрѣ да дадемъ слабъ прѣводъ отъ чужды образци, нежели совсѣмъ да пропустнемъ тойзи отдѣлъ, увѣрены, че съ това ако не принесемъ ползж, то нѣма ни да повредимъ въ нѣчто.

А ето періоды все отъ тойзи видъ и отъ сѫщій писатель помалко распространены.

„И ще ся разнесе по всичкый свѣтъ за нихъ (казаци-воители) слава, и всичко, что ся народи послѣ, ще заговори за нихъ; *зачтото* ся надалече разноси могуще-то слово, быдейкы подобно на звьнящѫ званечнѫ мѣдь, въ коіѫто е масторъ-тъ турилъ много скѫпо чисто сребро, за да ся разноси красный звукъ надалече, по ржтлины, по долины, по палаты и села, созываѫщи еднакво всинцѫ на святѫ молитвѫ.“

„Въ ничтожно-то художникъ-создатель е сѫщо тѫй великъ, както и во велико-то; въ прѣзрѣнно-то у него нѣма прѣзрѣно; *зачтото* ся прѣлива невидимо въ него прѣкрасна-та душа на создавшаго, и прѣзрѣнно-то е вече пріѣло высоко израженіе, *зачтото* е протекло чрѣзъ чистилището на душѫ-тѫ му.

2) Періоды условны, въ коитo ся раскрыва возможна, или само прѣдполагаема причина съ такыва сѫщи слѣдствія, Грамматическѫ формѫ на тыя періоды составляватъ условны-тѣ союзы: *ако*, *кога — то* и *ли*.

„Ако умственна-та нравственность бѣше случайна принадлежность на наше-то сѫщество (както сѫ нѣкои угвърждавали), и ако бѣше тя само слѣдствіе отъ обществены связи, въ коитo сме ся отбили, уклонивши ся отъ пѫтя на природѫ-тѫ: *то* тя не бы могла съ свои-тѣ задоволствія да замѣни въ насъ онаѫ живость и распаленность въ цвѣтущитѣ дни на младость-тѫ; не само да гы замѣни, но и несравненно да возвиси цѣнѫ-тѫ на живота.“ Карамзинъ.

Главна-та, доказваѫща мысъль въ тоя періодъ е слѣдуѫща-та: умна-та нравственность е врождена, а не случайна принадлежность на душѫ-тѫ ни. Въ повышеніето, което ся свьршва съ двоеточіе, писатель-тъ прави прѣдположеніе за случайнѫ-тѫ нравственность, — а въ пониженіе-то доказва, че това прѣдположеніе е неоснователно, и опроверженіе-то му заима отъ слѣдствія-та, коитo производи въ душѫ-тѫ ни добра-та нравственность: тя замѣнява за насъ всѣко благо въ живота ни, което не бы могла да направи никоя случайна, така да кажемъ, натурена на душѫ-тѫ принадлежность. Таковымъ образомъ, въ частность, по-

вышеніе-то тукъ содържава мысли опровергаемы, а пониженіе-то — опровергающи. Причина-та и слѣдствія-та въ тоя періодъ сѫ само прѣдполагаемы.

Реве *ли* звѣрь въ шумакъ густъ,
Труби *ли* рогъ, гръми *ли* гръмъ,
Запѣе *ли* дѣвойка задъ хлѣмъ, —
Ты (ехо) тутакси въ воздухъ пустъ
На всѣкый тѣхный звукъ
Обадишь свой откликъ.

Въ тойзи періодъ сѫ излагатъ причины и слѣдствія возможны, които могѫтъ и да ся случятъ и да не ся случатъ.

3) Періоды послѣдователны, въ които ся излагатъ событія или дѣйствія, които слѣдуватъ едно слѣдъ друго по время-то. Грамматическѫ формѫ на тыя періоды составляватъ послѣдователны-тѣ союзы: *когато*, *тогава*, *въ то время когато*, *токо-что* — *и* и пр.

Когато князь смоленскый
Съ искусство ся вооружилъ,
На новы-тѣ вандалы сѣть поставилъ,
И Москвѫ на погыбель имъ оставилъ:
Тогась вси жители, малъ и голѣмъ, слабъ й якъ,
Безъ бавеніе ся собрали,
И вънъ изъ Москвѫ ся вдигнали,
Като изъ кошаръ пчелныя-тъ роякъ.

Въ тоя періодъ сѫ изложени двѣ историческы событія: повышеніе-то, което ся свьршва съ двоеточіе, заключава въ себе событіе прѣдшествующе, а пониженіе-то — событіе, което слѣдува подирь него по время-то.

Когато ся волнува жълта нива,
И въ гѫстъ шумакъ шумоли вѣтерецъ,
И сладостно ся крые синя слива
Въ садъ подъ зеленый листецъ;
Кога въ румяный вечерь, иль въ златъ утрень часъ,
Пріятна, росна теменуга
Привѣтливо ми кима изъ-подъ храстъ,
Развеселенъ съ пролѣтнѫ кукуруга;
Когато изворъ бързъ играе межъ два брѣга
И, наводящъ ми мысли въ смѫтенъ сънъ,
Пришьпва ми таинственнѫ-тѫ сагѫ
За мирный край, отгдѣто тича онъ —
Тогава ми утихва на душѫ тревога,

Тогасъ ми ся разносятъ бръчкы отъ чело,
И счастіе могѫ да постигнѫ на цѣло,
И въ небеса азъ виждамъ Бога. Лермонтовъ.

Въ тойзи періодъ ся заключава цѣло мъничко сочиненіе, и то може да служи за образецъ, до колко могѫтъ да ся распространяватъ періоды-тѣ, безъ да даджтъ ни наймалко затрудненіе слушателю, или читателю въ разумѣніе-то. Повышеніе-то въ тоя періодъ, което ся простира до послѣдній куплетъ, заключава въ себе пакъ дѣйствія прѣдшествующи, а пониженіе-то — дѣйствія идѫщи подиръ пьрвы-тѣ по врѣмя-то.

Его още примѣръ за послѣдователный періодъ изъ сѫщія-тъ писатель:

Токо что нощь съ свой покривало
Балкану бърда осѣни,
Токо что міръ кат' съ обаяло
Обсатанений замълчи;
Токо что вѣтъръ по скалѫ
Развѣе сухѫ-тѫ трѣвѫ,
И птичка, въ неѫ притаена,
Во мракъ отъ страхъ освободена,
Изъ неѫ весело исхвьркне;
И подъ елѫ зеленѫ жадно
Съ росѫ небеснѫ насыщенный
Цвѣтецъ ся нощенъ тамъ распустне;
Токо что мѣсяцъ златокрѫжный
Изъ-задъ горѫ-тѫ ся пролъсне
И на тебъ крадешкомъ надникне, —
При тебе азъ щѫ да прилитамъ,
У тебъ азъ щѫ гостувамъ до денници,
И на твой свилены рѣсници
Щѫ златны сънища навѣвамъ. *)

4) Періоды сравнителны, въ които ся сравняватъ единъ съ другъ прѣдметы, подобны или по нѣкое качество,

*) За послѣдователно-то сочетаніе на грамматическы равносилны-тѣ прѣдложенія не ще бѫде излишно да забѣлѣжимъ, че въ него прѣдшествующи-тѣ и послѣдующи-тѣ событія, по смыслъ, ся намиратъ помежду си повечето въ причинно отношеніе, сир. въ него прѣдшествующи-тѣ событія често составляватъ причинѫ, а послѣдующи-тѣ — слѣдствіе-то имъ. Такова е, напр. отношеніе-то на прѣдшествующи-тѣ и послѣдующи фактоте въ приведены-тѣ тукъ погорѣ два періода. Но работа-та е, че тукъ писатель-тъ никакъ не обрьща вниманіе на това вѫтрѣшно, причинно отношеніе на фактове-тѣ, които той исказва, а туря на видъ тѣхнѫ-тѫ послѣдователность по время-то, и неѫ собственно гужда за основаніе въ логическо соединеніе на такыва прѣдложенія.

или по количество. Грамматическѫ формѫ въ тыя періоды составляватъ сравнителны-тѣ союзы: *както — така, съ какъвто начинъ-съ такъвъ начинъ, подобно, като* (тыя союзы ся употрѣбляватъ при качествено сравненіе), *колкото — толкова, колкото повече-толкось повече* и пр. (тыя союзы ся употрѣбляватъ при количествено сравненіе).

„*Както* плаваѭщій по небо-то ястребъ, откакъ направи нѣколко кржгове съ силны-тѣ си крилѣе, веднага ся запира на едно мѣсто, раскриленъ врѣдъ воздуха, и оттамъ, като стрѣлѫ, ся спуща на расцвьрчавшій ся при самый пѫть прѣпилецъ: *така* Тарасовъ сынъ, Остапъ, изведнажь налетѣлъ на хорунжій (cornette) и тутакси му наметналъ вѫже-то на шіѭ-тѫ.“

Въ тоя періодъ сравненіе-то е качествено: въ него ся сравняватъ два разнородны прѣдмета (ястребъ и Остапъ), тѣхно-то подобіе (прилика) состои въ бързотѫ-тѫ на дѣйствіе-то. Въ повышеніе-то ся описва дѣйствіе-то на единый прѣдметъ, а въ пониженіе-то — дѣйствіе-то на другыя.

„Хвьрлила си [Полска-та панна] на странѫ кръпѫ-тѫ, огдьргнѫла си падаѭщѫ-тѫ на очи-тѣ ѝ дългѫ косѫ, и — всичка ся разлила въ жалостны рѣчи, които изговаряла съ тихъ гласъ, *подобно* на вѣтьръ, кога ся подигне въ прѣкрасенъ вечеръ, и веднага ся понесе погѫстъ приводенъ тръстакъ, — и зашумолятъ, зазвучатъ и тутакси ся понесѫтъ жалостны звуци, — и ты слуша съ непонятнѫ душевнѫ теготѫ воспрѣлый ся пѫтникъ, който не чуе ни вечерно-то смрѫкнуваніе, ни екнѫлы-тѣ веселы пѣсни отъ народа, что ся връща отъ работѫ и жьтвѫ, ни далечно-то скръцаніе на минуѭща нейдѣ кола. Гог.

Или:

„Тихо ся вослонилъ той (Кукубенко) на ржцѣ-тѣ казачкы, които го подхванѫли, и рукнала, като рѣка, млада-та кръвь, *подобно* на скѫпо вино, което носили въ стъкленъ ссѫдъ изъ земника неопазливы слугы, и като ся подпълзнѫли тамъ при врата-та, разбили скѫпѫ-тѫ стъкляницѫ; разляло ся на земи вино-то, — и хванѫлъ ся за главѫ-тѫ си дотекшій домакынъ, който го пазилъ за подобъръ случай въ живота, ако даде Богъ на стары годины да ся срѣщне съ нѣкой другарь на младость-тѫ, то да спомене наедно съ него за прѣжне-то другочно время, когато ся инакъ и подобрѣ веселилъ человѣкъ.“ Гог.

И въ два-та тыя періоды сравненіе-то е пакъ качествено. Въ пьрвыя-тъ ся сравнява впечатлѣніе-то, което произвела тиха-та жалостна рѣчь отъ дѣвицѫ-тѫ, съ впечатлѣніе-то, което производи тихо-то, жалостно шумоленіе отъ приводенъ тръстникъ въ прѣкрасенъ лѣтенъ вечеръ; а во вторыя-тъ чувство-то, което породила въ казацы-тѣ пролита-та кръвь на младыя-тъ имъ собратъ, ся сравнява съ чувство-то, което производи въ единъ домакынъ разбитый отъ невнимателны слугы ссѫдъ съ скѫпо ритіе. Повышеніе-то отъ пониженіе-то и въ два-та періода, по содьржаніе-то, ся отдѣлява съ това, че во еднѫ-тѫ отъ тыя части ся описва дѣйствіе-то на единыя-тъ прѣдметъ, — а въ другѫ-тѫ дѣйствіе-то на другыя-тъ, сравниваемый съ него прѣдметъ. Грамматическа-та связь на тыя части както въ единыя-тъ, така и въ другыя-тъ періодъ ся изражава чрѣзъ союзъ — подобно.

„Поля-та, конто сѫ съ наши трудове обогатены, градина-та, конто сме ный сами обработили, земледѣлци-тѣ, конто ны благодарятъ, спокойны-тѣ лица на домашни-тѣ, привязани-тѣ имъ къмъ насъ сьрдца, — радватъ мирнѫ-тѫ душѫ на опытный человѣкъ *повече*, *нежели* тыя шумны забавы, тыя призраци на воображеніе-то и на страсти-тѣ, конто льстятъ младость-тѫ.“ Карамзикъ.

Въ тоѭ періодъ сравненіе-то е количествено. Мѣра-та на радость-тѫ, конто произлиза отъ мирны-тѣ занятія, ся сравнява съ мѣрѫ-тѫ на онаѭ радость, конто произлиза отъ бурны-тѣ удоволствія на младость-тѫ. — и пьрва-та мѣра ся прѣдставлява като прѣвышаѭща послѣднѫ-тѫ. Повышеніе-то ся свьршва на союзъ — *повече*, а пониженіе-то ся наченва отъ союзъ — *нежели*.

5) Періоды изяснителны, въ конто пониженіе-то изяснява силѫ-тѫ, степень-тѫ, или мѣрѫ-тѫ на нѣкое понятіе. или на нѣкоѭ мысъль, конто ся исказва въ повышеніе-то. Грамматическѫ формѫ въ тыя періоды составляватъ изяснителны-тѣ союзы: *така-чтото*, *до толкось — чтото*, *такъвъ — чтото*. Ако въ изясненіе-то ся намѣсва и нѣкаква малка противоположность, то повышеніе-то ся связва съ пониженіе-то чрѣзъ союзы: *малко това, не токо — но и*, или, *но — даже* и пр.

„Чувство-то на божественно-то смиреніе и кротость въ лице-то на пречистѫ-тѫ майкѫ, наклоненѫ надъ Младенеца, глубокый разумъ въ очи-тѣ на Божественный Младенецъ, които като че нѣчто прозиратъ надалече, торжественно-то мълчаніе на поразены-тѣ отъ божественно-то чудо царю. които сѫ припаднѫли при нозѣ-тѣ му и, наконецъ, оная свята неизречена тишина, която обхваща всичкѫ-тѫ картинѫ — всичко това ся е представило въ такѫва сосласнѫ силѫ и могущественѫ хубость, *чтото* впечатлѣніе-то было магическо.“ Гог.

Тукъ пониженіе-то изяснява степень-тѫ на силѫ-тѫ и на могущественѫ-тѫ хубость, коѭто усвоявала картина-та, за коѭто ся говори въ повышеніе-то.

„И *малко* ми бѣше това, да бѫдѫ осѫдена на такѫва участь; — *малко* ми бѣше *това*, да видѫ предъ своѭ-тѫ кончинѫ, какъ ще начнѫтъ да умиратъ въ нестърпимы мѫки баща ми и майка ми, за спасеніе на които двадесять пѫти бихъ была готова да дамъ живота си, — *малко* бѣше всичко това: трѣбвало предъ своя конецъ да ся докара да видѫ и да чуѭ думы за любовь, каквѫто не сѫмъ виждала.“ Гог.

Тукъ въ пониженіе-то ся исказва въ найвысокѫ степень скърбь-та на дѣвицѫ-тѫ. Между причины-тѣ на скърбь-тѫ, за които ся говори тукъ въ повышеніе-то и пониженіе-то, има малка противоположность: тамъ за причинѫ на скърбь-тѫ ся представляватъ несчастія, а тукъ необыкновенно счастіе, отъ което, обаче, не е возможно да ся воспользува.

6) Періоды противоположны, въ които ся раскрыватъ мысли, въ какво да было отношеніе, противоположны една на другѫ. Грамматическѫ формѫ на тыя періоды составляватъ противоположны-тѣ союзы: *но*, *а*, *напротивъ* и пр.

„Неподвижно, съ раззинѫты уста стоялъ Чартковъ предъ картинѫ-тѫ, и наконецъ, кога малко по малко посѣтители-тѣ и вѣщи-тѣ зашумѣли и хванѫли да разсѫждаватъ за достоинство-то на произведеніе-то, и кога наконецъ ся обърнѫли къмъ него съ прозбѫ да си каже мысли-тѣ, — той дошьлъ въ себе, — искалъ да каже обыкновенно-то низко сѫжденіе на застарѣлы-тѣ художници, като слѣдующе-то:“ да, разумѣва ся, истина, не може человѣкъ да отнеме таланта отъ художника; има по нѣчто; види ся, че е искалъ нѣчто да изрази; обаче, что ся касае до главно-то....“ и подирь

това, разумѣва ся, щялъ да притури такыва похвалы, отъ които бы докыселѣло на мнозинѫ художници, — *но* рѣчь-та му ся запрѣла въ зѫбы-тѣ, сльзы и рыданія нестройно ся истъргнѫли въ отвѣтъ, и той, като лудъ, побѣгнѫлъ вънъ изъ залѫ-тѫ.“ Гог.

Въ повышеніе-то на тоя, значително распространенъ, періодъ ся говори за желанія, а въ пониженіе-то, което ся начева отъ союзъ — но — за дѣйствія-та на сѫщо-то лице. Тыя желанія и дѣйствія ся намиратъ въ совьршенѫ противоположность помежду си.

Горни-тѣ омайвали съ низко маймунство,
Долни-тѣ мѫчили съсъ дребно тиранство;
А слѣзли отъ сценѫ — всѣмъ станѫли чужды,
И отъ нихъ вечь никой нѣма нужды.

Въ тоя періодъ ся говори за двѣ противоположны состоянія на сѫщи-тѣ лица: напрѣжь они имали вліяніе на всичкы-тѣ человѣци, что были около нихъ, а сега нихъ самыхъ никой не погледва.

„Человѣкъ колкото успѣва въ добродѣтели, толкось духъ-тъ му отъ правдѫ человѣческѫ ся возвышава къмъ правдѫ Божіѭ, къмъ святость, къмъ найвысоко-то единство на союзно-то му бытіе. *Напротивъ*, колкото ся человѣкъ погружава въ пороци, толкось той низпада отъ правдѫ-тѫ человѣческѫ въ кромѣшнѫ-тѫ неправдѫ. Сперан.

7) Періоды уступителны, въ които пониженіе-то раскрыва слѣдствія, противоположны на мысли-тѣ, что ся заключаватъ въ повышеніе-то. Грамматическѫ формѫ на тыя періоды составляватъ уступителны-тѣ союзы: *макаръ*, *ако и*, *истина*, *нека — но*, *обаче*, *впрочемъ*, *остави че* и пр.

„*Истина*, има исключенія, и може да ги има повече, отъ колкото могѫтъ да забѣлѣжатъ проходящіи; има общества счастливо отборны, които внимателно пазятъ себе отъ нанѣсваніе съ душно-то ничтожество, което ги окрѫжава; има человѣци, които между тихы-тѣ фамилны отношенія, посрѣдъ безкорыстны-тѣ граждански обязанности развиватъ чувства возвышены наедно съ твьрды и благородны правила; има человѣци, които сѫ достигнѫли до возможно высокѫ цѣль посрѣдъ всеобщѫ-тѫ пустотѫ и низость, человѣци, които умѣѭтъ да ся ползуватъ съ наслажденія просвѣщены

и да роскошествуватъ съ утънченность и съ вкусъ: *но* тыя человѣци не составляватъ болшинство; и ако бы поискали тѣ да пріематъ на себе безполезнѫ-тѫ и младо чудноватѫ-тѫ откровенность на Чацкый, то тѫй сѫщо, както и онъ, быхѫ ся явили като плашило прѣдъ собранія-та, като сѫщество песносно, неприлично и лудо.“ Кн. Вязем.

Ето какъ върви мысъль-та въ тоя періодъ: болшинство-то повечето состои отъ человѣци долни и ничтожны както по образа на мысли-тѣ, така и по самыя-тъ си животъ. Въ това сѫщо общество има, обаче, человѣци, които безкорыстно живѣѭтъ и дѣйствуватъ за высоки и благородны цѣли (тая именно мысъль ся раскрыва тукъ въ повышеніе-то). Рекли бы, че дългъ-тъ на тыя человѣци е да обличаватъ низость-тѫ на человѣци-тѣ, между които живѣѭтъ, както обличава всякого Чацкый въ комедіѭ-тѫ на Грибоѣдова; обаче, въ пониженіе-то на тойзи періодъ ся исказватъ слѣдствія, совьршенно противоположны на тѫ мысъль: „Они быхѫ ся явили като плашило предъ собранія-та, като сѫщество песносно, неприлично и лудо.“

Нека навъсеный Октомврій дыха студъ есеннъ,
Нека сѣе ситенъ дъждь, или и градъ
Дрънка въ прозорци, грапавѣѭтъ локвы,
Нека черны боры скръцатъ и шумятъ,
Нека мрачный, болный, безприветный день
Незамѣтно и покорно сдава
Тѫжнѫ-тѫ природѫ на мъгливѫ хладнѫ нощь,—
Азъ единачество не знаѭ на земи.

Содьржаніе-то на тоя періодъ е слѣдуѭще-то: есень-кална, дъждовна, — слѣдоват. въ това время на хора-та е скучно, невесело. Но не такова вліяніе има есень-та на душѫ-тѫ поету: той въ такова время, отрѣшенъ отъ видимѫ-тѫ природѫ, съ поголѣмѫ охотѫ и полесно ся погружава въ глѫбинѫ-тѫ на душѫ-тѫ си, и тамъ намира повысоко наслажденіе: „азъ единачество не знаѭ на земи.“

Така въ пониженіе-то тукъ пакъ ся раскрыватъ слѣдствія, противоположны на мысли-тѣ, които сѫ изречены въ повышеніе-то.

Макаръ наше-то (на отпадналы-тѣ духове) сіяніе и да е помьркнало, *макаръ* дни-тѣ на неизреченно-то бла-

женство и да сѫ за всякога погребены въ бездиѫ на вѣчны бѣдствія; *но* ничто не е могло да отнеме отъ насъ оный несокрушимъ духъ, онаѫ силѫ, която уступава само съ условіе, да ся возродимъ мѫгновенно.“ (Изгуб. Рай).

Положеніе-то на падналы-тѣ духове е было таково, чтото поестествено имъ бы было да ся покорятъ Богу и да умоляватъ Негово-то безкрайно милосердіе за прощеніе, — основанія-та именно на таѫ мысъль ся раскрыватъ тукъ въ повышеніе-то, — но въ пониженіе-то пакъ ся исказватъ слѣдствія, противоположны на таѫ мысъль: „ничто не е могло да отнеме отъ насъ оный несокрушимъ духъ,“ и пр.

ЗНАЦИ ПРѢПИНАТЕЛНЫ.

Періодъ-тъ ся обыкновенно почита за мѣрило, какъ да ся поставятъ прѣпинателны-тѣ знаци относително къмъ всичкы-тѣ прѣдложенія. За найправилно имъ поставяне въ многочлененъ періодъ ся признава слѣдующе-то: между повышеніе-то и пониженіе-то ся поставя двоеточіе; между равносилны-тѣ членове въ повышеніе-то и пониженіе-то, ако сѫ доста распространены, ся поставя точка съ запятаѫ; придавочны-тѣ прѣдложенія, както и всякога, ся отдѣляватъ со запяты; вводны-тѣ прѣдложенія ся отдѣляватъ или со запяты, или со скобици. Така, напримѣръ, сѫ поставены прѣпинателны-тѣ знаци въ условныя-тъ періодъ на Карамзина, въ уступителныя-тъ періодъ на Вяземскый и пр. Но употрѣбленіе-то не слѣдува всякога точно по тыя правила; така у Лермонтова въ послѣдователный періодъ видиме, че повышеніе-то отъ пониженіе-то е отдѣлено не съ двоеточіе, а съ чертѫ. При союзы-тѣ — *зачтото* и *напротивъ* — кога періодъ-тъ е доста распространенъ, и кога негово-то повышеніе и пониженіе не ся намиратъ въ твърдѣ близкѫ вѫтрѣшнѫ связь, — тыя части, вмѣсто съ двоеточіе, ся отдѣляватъ и съ точкѫ, — така е отдѣлено повышеніе-то отъ пониженіе-то въ пьрвыя-тъ причинный періодъ на Гоголя и въ противоположныя-тъ на Сперанскый. Въ сравнителны-тѣ періоды — при союзы: *подобно*, *нежели*, *като*, сѫщо въ изяснителны-тѣ періоды при союзы: *така-чтото*, колкото и да бы былъ распространенъ

періодъ-тъ, — повышеніе-то отъ пониженіе-то постоянно ся отдѣлява со запятаѫ (виж. примѣры-тѣ на тыя періоды изъ Гоголя и Карамзина). — Въ немногочленень, не твьрдѣ распространенъ періодъ, който въ повышеніе-то и пониженіе-то нѣма знакъ поголѣмъ отъ запятаѫ, тыя чаети отъ періода ся отдѣливатъ една отъ другѫ съ точкѫ со запятаѫ (виж. примѣръ изъ Изгубенный Рай), а ако е періодъ-тъ твьрдѣ кратъкъ, то ся отдѣливатъ и само со запятаѫ.

Въ рѣчь отрывиста главны-тѣ прѣдложенія ся отдѣливатъ едно отъ друго и со запятаѫ, и съ точкѫ со запятаѫ, и съ точкѫ, споредъ колкото сѫ тѣ сближены или отдалечены по вѫтрѣшно-то имъ значеніе.

Небо на есень вечь дѫхало;
Вечь рѣдко сълнчице блѣскало,
Помалъкъ ставалъ день;
Въ дубравы-тѣ таинствена-та сѣнь
Съ печаленъ шумъ рѣдѣла,
Припадалъ на поля туманъ;
Крѣкливы гѫскы каравань
Ся теглилъ къмъ югъ.... Пуш.

„Като обаяно дреме на ѫтъ-тъ село. Пѣсни-тѣ замълкнѫхѫ. Всичко е тихо. Благочестивы-тѣ люди вече спятъ. Токо нейдѣ-нейдѣ ся свѣтятъ тѣсни прозорци.“

III.

СЛОВОРАСПОЛОЖЕНІЕ.

Понятіе за словорасположеніе-то и неговы-тѣ видове.

Ударение Логыческо.

Словорасположеніе-то показва правила, по които ся размѣстяватъ думы-тѣ въ просто прѣдложеніе, и цѣлы-тѣ прѣдложенія въ сложно прѣдложеніе. Въ словорасположеніе-то ся различаватъ два вида: словорасположеніе логыческо, сир. пообыкновено, просто или естествено, — и словорасположеніе ораторско, мало или много искусствено. Повышеніе-то или усиленіе-то на гласъ-тъ надъ нѣкоѭ часть въ прѣдложеніе-то съ цѣль — или да ся обърне повече вниманіе на неѭ часть, или да ѝ ся придаде поголѣмо значеніе, ся нарича логыческо удареніе, за отличіе отъ звуково-то удареніе, което бива во всякѫ думѫ, и което состои въ издиганіе-то на гласъ-тъ надъ нѣкоѭ часть отъ думѫ-тѫ, сир. надъ нѣкой слогъ.

Словорасположеніе-то прѣдставлява нѣкои особености въ видове-тѣ на прѣдложенія-та относително къмъ говорящето лице; затова трѣбва да кажемъ особо нѣколко думы за словорасположеніе-то а) въ прѣдложеніе повѣствователно и восклицателно, б) въ прѣдложеніе вопросително, и наконецъ в) въ прѣдложеніе повелително и прѣдположително.

а) СЛОВОРАСПОЛОЖЕНІЕ ВЪ ПРѢДЛОЖЕНІЕ ПОВѢСТВОВАТЕЛНО И ВОСКЛИЦАТЕЛНО.

Въ повѣствователно-то и восклицателно прѣдложенія логыческо-то словорасположеніе изисква, на пьрво-то мѣсто да стои подлежаще-то, на второ-то — сказуемо-то, на третіе-то — допълненіе-то. Опрѣдѣлителны-тѣ думы ся смѣстяватъ около свои-тѣ опрѣдѣляемы.

„Колкото повече наука-та ся расширява, толкова повече ся дѣли на части между человѣци-тѣ, и на днешно время единъ человѣкъ не може да знае всичко, чтото влази въ прѣдѣлъ-тъ на наукѫ-тѫ. Ако возрастны-тѣ не могѫтъ да знаѣѫтъ всичко въ совьршенство, то дѣтинскыя-тъ возрастъ е още понемощенъ да усвои и да проумѣе всичко-то ученіе.“ Бончовъ.

„И сега какво ново зрѣлище ся намира прѣдъ мене! Итака всичкы-тѣ лъскавы капкы отъ тоя лучезаренъ Океанъ сѫ безчислены оживены мірове! Итака тыя треперящи во всѣкѫ капкѫ шушчици сѫ храмове Вседьржителю, еднакво великолѣпны съ наше-то небо! Итака всѣка шушчица е пълна съ живы сѫщества, които всичкы сѫ наши братія!“

Жуков.

Кога при еднѫ опрѣдѣляемѫ думѫ ся случатъ нѣколко опрѣдѣленія, то мѣстоименія-та и числителны-тѣ имена, като думы, които повече обособляватъ понятіе-то, ся гуждатъ прѣди прилагателны-тѣ имена, — а отъ нѣколко прилагателны найблизу до опрѣдѣляемѫ-тѫ думѫ ся гужда онова прилагателно, което изражава найсѫщественный ѝ признакъ, — понатамъ ся гуждатъ другы-тѣ по мѣрѫ-тѫ на тѣхнѫ-тѫ важность. „Итака всичкы-тѣ лъскавы капкы отъ тоя лучезаренъ Океанъ сѫ безчислены оживены мірове.“ „Че си казва Сидеръ юнакъ на неговъ си дрѣновъ кривакъ.“ Козл. „Добрый, вѣрный царю воинъ, взетый въ плѣнъ у нѣмци-тѣ, навремени намиралъ въ нихъ жалость.“

Прилагателны-тѣ опрѣдѣленія обыкновенно ся гуждатъ прѣди думѫ-тѫ, коіѫто опрѣдѣляватъ, а сѫществително-то опрѣдѣленіе съ прѣдлогъ *на*, или съ прѣдлогъ — *отъ*, ся гужда подирь опрѣдѣляемѫ-тѫ думѫ. „Всичкы-тѣ лъскавы капкы отъ тоя лучезаренъ Океанъ.“ „Единъ человѣкъ не може да знае всичко, что влиза въ прѣдметъ-тъ *на наукѫ-тѫ*.“ Но навремени сѫществително-то опрѣдѣленіе ся гужда и прѣди опрѣдѣляемѫ-тѫ думѫ, особено когато е въ дателенъ падежъ. „Токо имъ се лѣно прѣклонява, *врану коню* до зеленѫ гривѫ, *на дезера* до десна рамена.“ Пѣсень. Приложеніе-то ся гужда повечето подирь своіѫ-тѫ опрѣдѣляемѫ думѫ, и всякога трѣбва да стои на редъ съ неѫ. “Имамъ *сына-работника*, бързо оратъ, бързо копатъ. „*Юнаци — войска* броена.“

Кога при единъ допълняемъ думъ (при глаголъ) ся случатъ нѣколко допълненія, то найблизу до допълняемъ-тъ думъ ся гужда онова допълненіе, на което зависимость-та е помалко очевидна. На това основаніе, напримѣръ, дателный падежъ ся гужда прѣди винителныя-тъ. „Заколи *ми* цѣло *ягне*, донеси *ми* руйно *вино*. "Пѣсень. Дателный падежъ ся гужда и прѣди допълняемъ-тъ думъ, особено кога е той лично мѣстоименіе. „Ный *му* щемъ войскъ реди." „Да *ми* дадешь ключи отъ темници. Послуша іѫ Балинъ, добръ юнакъ, та ѝ даде ключи отъ темници.

Относителны-тѣ мѣстоименія трѣбва да ся гуждатъ близу до онова сѫществително, на което ся относятъ, за да не ся ражда двусмыслица. „Заколи ми цѣло ягне, *что* бозало деветь майкы; донеси ми руйно вино, *что* кыпяло деветь пѫти." Пѣсень.

Обстоятелствены-тѣ опрѣдѣленія, както и опрѣдѣлителны-тѣ думы, обыкновенно ся поставятъ при свои-тѣ опрѣдѣляемы. „Стига да ходіѫ да обиходіѫ *калны-ть друмы*, *темны-ть пощи*. Сборъ ся събра и заигра на *личенъ день*, на Великдень." Пѣсни. „Кат' вихъръ силенъ по друмъ полетя, при воденицѣ завчасъ долетя." Козл. Но на практикѣ ся срѣщатъ много уклоненія отъ това правило; обаче во всѣкый случай при едно, или при друго поставяне на нарѣчія-та, трѣбва да гледаме да не става двусмыслица.

Между нѣколко разнородны обстоятелствены опрѣдѣленія, които ся намиратъ при единъ опрѣдѣляемъ думъ, за поправиленъ ся почита слѣдующій редъ: мѣстно-то обстоятелство ся гужда прѣди обстоятелство-то на время-то, а това послѣдне-то ся поставя прѣди образно-то и причинно обстоятелство. „На Балканскый полуостровъ, въ XIV столѣтіе ся появихѫ Османліи-тѣ." Отрицателно-то нарѣчіе — *не* — трѣбва да стои непосрѣдственно при онаіѫ думъ, комъто то отрича. „Скѫпи дрехы не облачи, тежко иманье не туряй, църни очи не прѣмрѣжвай. у хоро ситно не ситни." Пѣсень.

Вообще, логыческо-то словорасположеніе въ нашія-тъ языкъ ся дьржи повечето за слѣдующе-то правило: да ся поставятъ понапрѣдъ подчиняющи-тѣ думы, а подирь нихъ подчиняемы-тѣ, затова и логыческо-то удареніе повечето си остая на пьрвы-тѣ думы. Но оратор-

ско-то словорасположеніе не иде по това правило: „Бучятъ бури, ечятъ гори. Запустѣло й равно поле, съ кръвь ся облѣло стръвно доле.“ Козл. Навремени ся поставя на пьрво мѣсто и допълненіе-то: Якѫ майка ситно, дребно плете.“ Пѣсень.

Сѣкый мя на криво изгледа,
Варвару странѫ залови,
Законъ и *правдѫ* не погледнѫ,
Съ правдѫ-тѫ ми менъ окриви. Козловъ.

Вообщо, за ораторско-то словорасположеніе не могѫтъ ся отреди никаквы опрѣдѣлены правила; въ това отношеніе нашій языкь ся ползува съ пълнѫ свободѫ и допуща всичкы-тѣ возможны прѣмѣстванія, само за да угоди на логическо-то удареніе и на намѣреніе-то на писателя: да придаде поголѣмо значеніе на единѫ, или на другѫ часть отъ прѣдложеніе-то. За единчко правило въ тоя случай може да ся постави едно само общо трѣбованіе, — да не бы отъ туй или отъ онуй размѣстваніе да става сбывчивость и двусмысленность въ рѣчь-тѫ, и да бѫде гладко на рѣчь-тѫ теченіе-то.

Пусто сѫмъ платно зиткала,
На день по пѣдьѫ наткавамъ,
А-въ недѣлѫ-тѫ по лакътъ:
Често изъ станъ да излазьѫ.... Пѣсень.

6) СЛОВОРАСПОЛОЖЕНІЕ ВО ВОПРОСИТЕЛНО ПРѢДЛОЖЕНІЕ.

Во вопросително прѣдложеніе, което иска попълненіе въ нѣкоѫ часть, думы-тѣ ся располагатъ така: на пьрво-то мѣсто ся гужда мѣстоименіе или нарѣчіе вопросително, — на второ-то — дума-та, въ коѫто ся заключава прѣдметъ-тъ на вопроса, или вообщо оная дума, която е поважна по значеніе-то въ цѣлыя-тъ вопросъ, — а слѣдъ неѫ останѫла-та часть отъ прѣдложеніе-то. „*Кой ще* ти *носи* тънкѫ-тѫ пушкѫ? *Гдѣ* ся гази тази рѣка дълбока? *Зачто* ми си сърдитъ, гнѣвенъ, и конь ти е моренъ, потенъ?“ Пѣсни.

Вопросително прѣдложеніе, въ което ся утвърждава, или ся отрича нѣкоѫ часть отъ него, на пьрво мѣсто ся

поставя оная дума, която иска утвърждение или отрицание, подирь нѣкъ сѫ гужда вопросителенъ союзъ, а слѣдъ него останѫла-та часть отъ прѣдложение-то. „*Пѣли ли* сѫ първы пѣтлы и вторы? *Выкалъ ли* е Селимъ ходжа на мечитъ? *Слуша ли* та стара робинка? Янкеле моя дъщерьо! *притаѫпа ли* е темница? *Тука ли* е юнакъ Марко?“ Пѣсни. Отъ прѣмѣстване-то на думы-тѣ на първо мѣсто единъ вопросъ, който состои отъ едни-тѣ и сѫщи думы, може совьршенно да сѧ измѣнява въ смысълъ-тъ, зачтото тогава ще сѧ измѣнява прѣметъ-тъ на вопроса. Напримѣръ. Ты *бѣше ли* тамъ? *Ты ли* бѣше тамъ? Ты *тамъ ли* бѣше? Въ първыя-тъ случай сѧ пыта собственно *за бытіе-то* на прѣдмета въ извѣстно мѣсто, въ послѣдныя-тъ сѧ пыта *за мѣсто-то*, гдѣто е былъ той, а во вторый вопросъ сѧ пыта собствено *за лице-то*, което е было на извѣстно мѣсто, сир. той или другъ нѣкой е былъ тамъ.

в) СЛОВОРАСПОЛОЖЕНІЕ ВЪ ПОВЕЛИТЕЛНО И ПРѢДПОЛОЖИТЕЛНО ПРѢДЛОЖЕНІЯ.

Въ повелителнo прѣдложение първо-то мѣсто обыкновенно принадлежи на онаѫ думѫ, въ коѭто сѧ заключава прѣметъ-тъ на повелѣніе-то“. „*Отворете* ми врата-та, *дайте* ми да видѫ и азъ бѣлъ свѣтъ.“ *Опери* ми кошуліѭ-тѫ, ка е ткана, не е прана. Пѣс. Въ прѣдположителнo прѣдложение спомагателный глаголъ — *быхъ*, като знакъ на сослагат. наклоненіе, по обыкновенный редъ, трѣбва да сѧ намира при сказуемо-то — при глаголъ-тъ; но освѣнь това, мѣсто-то му зависи още и отъ логическо-то удареніе, и затова той всякога стои прѣдъ или подирь оныя думы, на конто сѧ намира това удареніе. Да *быхъ брала* бѣло платно, горѫ-тѫ *быхъ заградила*. Да *бы было* тебѣ *мило* за мене, не *бы чекалъ* есень мѣсецъ да грѣе.“ *Отрула быхъ* го, нѣмамъ со ощо. Во всичкы тыя прѣдложенія спомагателный глаголъ — *быхъ*, *бы*, стои именно при оныя думы, на които сѧ намира логическо-то удареніе.

Въ сложно составно прѣдложение главны-тѣ прѣдложенія сѧ располагатъ споредъ намѣреніе-то на писателя. Навремени тѣхный порядъкъ зависи отъ поголѣмѫ-тѫ имъ или по-

малкѫ важность, навремени отъ тѣхнѫ-тѫ постепенность, отъ порядъкъ-тъ на время-то и пр. Придавочны-тѣ прѣдложенія захващатъ мѣста-та на оныя части отъ рѣчь-тѫ, които тѣ замѣняватъ; вводно-то прѣдложеніе ся намѣстява при оныя думы, които то изяснява.

Пріятели! смиренно старецъ имъ откликнѫлъ:
На трудъ отъ малъкъ още сѫмъ привыкнѫлъ;
Ако отъ туй, что почнувамъ сега да правѫ,
Самичакъ ползѫ не дочякамъ азъ такавѫ,
Какват' отъ него ожидавамъ;
То азъ ся вамъ признавамъ,
Че за такъвъ трудъ поохотно ся залавямъ.
Кой е добъръ, не все токо за себе си ради:
Садящицъ туй дрьвце, азъ съ туй ся веселѫ,
Че самъ ако отъ него сѣнкѫ не дочакамъ,
То нѣкога внукъ мой ще ѝ ся наслади
И ще рече: кой го садилъ, Богъ да прости,
А за менъ и то вечь ще бѫде плодъ.

Забѣлѣжка. Тукъ, въ края на таѫ книжкѫ, считаме своѫ дължность да кажемъ за знаніе на оныя господаре, които бы пожелали да ѭ пріиматъ за ржководство въ словосочиненіе-то, че въ неѫ нѣма да намѣрятъ изясненія и опрѣдѣленія за подлежаще-то, сказуемо-то, опрѣдѣленія-та и допълненія-та, както и за прѣдложеніе-то и за неговы-тѣ различны наименованія, видове и пр. Всичко това е разяснено въ пьрвѫ-тѫ часть въ пьрвѫ-тѫ книжкѫ на Началнѫ-тѫ Грамматикѫ и прѣдполага ся, че то е вече извѣстно читателю, затова не е повторено тукъ во второ-тѫ книжкѫ.

ОГЛАВЛЕНІЕ

НА

СЛОВОСОЧИНЕНІЕ-ТО.

Страница

Понятіе за словосочиненіе-то и раздѣленіе-то му 3

I.

СОЧЕТАНІЕ НА ДУМЫ-ТѢ.

Понятіе за сочетаніе-то 5

А. Согласованіе на думы-тѣ. Понятіе за него и негово-то раздѣленіе. Различны формы, въ които ся изражава *подлежаще-то*. 7

Видове на сказуемо-то 9

1) Согласованіе на сказуемо-то съ подлежаще-то *Глаголно* сказуемо. Негово-то согласованіе съ подлежаще-то. Прѣдложеніе лично 10

Нѣкои особенности въ употрѣбленіе-то на времена-та при глаголно-то сказуемо. 12

Употрѣбленіе на наклоненія-та въ лично-то прѣдложеніе. . . . 13

Различны формы за израженіе на глаголно-то сказуемо въ безлично прѣдложеніе 15

Сказуемо прилагателно. Негово-то согласованіе съ подлежаще-то 17

Сказуемо сѫществително. Негово-то согласованіе съ подлежаще-то. 18

2) Согласованіе на опрѣдѣлителны-тѣ думы съ опрѣдѣляемы-тѣ. Согласованіе на прилагателны-тѣ опрѣдѣленія. Знаци прѣпинателны. 20

Согласованіе на сѫществителны-тѣ опрѣдѣленія. Знаци прѣпинателны 21

Б. Управленіе на думы-тѣ. понятіе за управленіе-то. Думы управляющи и управляемы. Раздѣленіе на управленіе-то . . 24

1) Непосрѣдствено управленіе на думы-тѣ. Поважны-тѣ случаи, въ които ся употрѣблява дателный падежъ 26

Поважны-тѣ случаи, въ които ся употрѣблява винителный падежъ. 28

Употрѣбленіе на творителный падежъ 29

2) Управленіе посрѣдствено. Значеніе-то на прѣдлози-тѣ. 30

НАМИРА СЯ ЗА ПРОДАНЬ:

Въ Болградъ у издателя и во всичкы-тѣ книжарницы въ Българіи, Тракіи и Македоніи, въ които ся намиратъ и слѣдующи-тѣ книгы отъ самій, печатаны въ Болградъ:

1. **Начална Грамматика** за изученіе на Български языкъ. 1870. Цѣна 7 гроша.

2. **Начална Грамматика,** книжка II. **Словосочиненіе.** 1871. Цѣна 5 гроша.

3. **Священа Исторія за дѣца-та,** избрана отъ книгы-тѣ на Ветхый и Новый Завѣтъ. 1865. Цѣна 18 гроша.

4. **Послѣдни-тѣ дни** отъ земный животъ Господа нашего Іисуса Христа, часть I. 1867. Цѣна 6 гроша.

5. **Правоученіе за дѣца-та** въ четыри вечерни разговоры за дължности-тѣ на человѣка къмъ себе, къмъ ближній си, къмъ общество-то и къмъ Бога. Изданіе III. 1871. Цѣна 4 ½ гроша.

6. **Общи познанія** изъ землеописаніе-то математическо, физическо и политическо. 1866. Цѣна 5 ½ гроша.

7. **Практична метода, или Способъ** какъ да изучи человѣкъ лесно Французскый языкъ по D. F. Ahn. 1871. Цѣна 8 гроша.

8. **Метода практична** за изученіе на Ромжнскый языкъ по D. F. Ahn. 1866. Цѣна 4 ½ гроша.

9. **Българскый букварь,** наредень по новъ и лесенъ способъ за първоначално обученіе. 1870. Цѣна 1 гошъ.

10. **Abecedarĭ** compusĭ după metoda cea mai nouĭ pentru copiĭ. 20 banĭ.

Инв. цена
№ 24 1866 г.